

COLOFON

Uitgave

Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie

mw. drs. J. Bookelman
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. drs. M. Keereweer
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. M. Polman
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie

D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving

Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk

Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, november 1995

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

A. Schuurman
november 1991

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. Scheffer
december 1993

C. GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

C. Scheffer
A. Schuurman
februari 1993

D. INVENTARISATIE

C. Scheffer
1992

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

2.2. Afwatering

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning

3.2. Agrarisch grondgebruik

3.3. Ontwikkelingen na 1945

3.4. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

4.2. Wateren

4.3. Dijken en kaden

4.4. Tramwegen

4.5. Militaire infrastructuur

4.6. Voorzieningen

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

5.2. Maasland

5.2.1. Algemeen

5.2.2. Functionele ontwikkeling

5.2.3. Woningbouw

5.2.4. Voorzieningen

5.3. Burgersdijk

5.4. Gaag (gedeeltelijk)

5.5. Ter Lucht

5.6. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

- B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
- C. GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN**
- D. INVENTARISATIE**

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Maasland ligt in het westen van de provincie Zuid-Holland in Midden-Delfland. Maasland is in het kader van het M.I.P. ingedeeld in de regio Delf- en Schieland (zie bijlage 1).

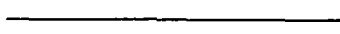
De gemeente wordt begrensd door Naaldwijk (in het westen), De Lier (noordwesten), Schipluiden (noordoosten), Vlaardingen (zuidoosten) en Maassluis (zuidwesten).

In de laatste twee eeuwen heeft de gemeente enkele malen terrein moeten prijsgeven aan Maassluis, De Lier en Vlaardingen. Met Maassluis vonden grenswijzigingen plaats in 1878, 1892 en 1941. Maasland verloor in 1941 haar territorium buiten de Maasdijk. In 1887 stond de gemeente het westelijk deel van het gehucht Burgersdijk af aan De Lier. In 1966 werd een deel van de Aalkeet-Buitenpolder bij Vlaardingen gevoegd. Een grenswijziging in 1811, waarbij Maasland gebied afstond aan De Lier en Maassluis, werd kort na 1817 weer teniet gedaan.

De huidige grenzen zijn dus mede het gevolg van planologisch-administratieve beslissingen uit het verleden. Ze vallen deels samen met een aantal waterlopen: met de Vlaardinger Vaart en het Nieuwe Water en met een aantal poldersloten (in het zuidoosten en het noorden). In het westen vormt de voormalige oude Maasdijk (nu respectievelijk de Nolweg, Oude Campsweg en Burgerdijkse Weg geheten) de grensscheiding, in het zuiden de rijksweg A20 en de parallelweg ernaast. De grenzen hebben dus ook functioneel-landschappelijke en historisch-juridische kenmerken.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente Maasland 6.255 inwoners bij een totale oppervlakte van 24,42 km². De bevolkingsdichtheid bedroeg op dat tijdstip 263 inwoners per vierkante kilometer landoppervlak.

Naast het gelijknamige dorp telt Maasland nog drie kernen: Ter Lucht, Burgersdijk en Gaag.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

In Maasland zijn twee bodemtypen te vinden: in het westen ligt jonge zeeklei aan de oppervlakte; het oosten behoort tot het zogenaamde inversielandschap van (eveneens jonge zee)klei-op-veengronden.

Tijdens het Subboreaals in de periode 2300-700 v. Chr. ontstond het oppervlakteveen, dat een groot deel van West-Nederland bedekte. In het Westland zette zich nadien gedurende een aantal fasen jonge zeeklei af en werd het veen geheel of gedeeltelijk weggeslagen.

De afzettingen werden veroorzaakt door stijgingen van de zeespiegel. Het water doorbrak de natuurlijke oeverbeschermingen, de strand- en oeverwallen. Er vormden zich vloedkreeken, die allengs verlandden: ze slibden vol met klei en zand. Op de oevers werd een dik pakket jonge zeeklei afgezet. Deze kleilagen wigden geleidelijk uit, werden verder van de kreek af steeds dunner, zodat de bodem daar naar venige klei tenderde.

De oudste doorbraken dateren van de periode 1500-1000 v. Chr. De toen afgezette klei ligt in de Commandeurspolder (ten noordoosten van het dorp Maasland) aan de oppervlakte. De rest van de gemeente ten oosten van de Gaag werd gevormd in de periode 500-200 v. Chr., toen een dunne laag (minder dan één meter dik) kalkloze zware klei werd afgezet. Het huidige landschap wordt doorsneden door een aantal met zavelig materiaal opgevulde vloedkreeken.

De bodem ten westen van de Gaag is gevormd in de periode 1130-1170 tijdens nieuwe overstromingen in het gebied neergelegd en bestaat uit een dek van circa één meter dikke matig zware zeeklei (het zogenaamde Westlanddek).

De ontginning (onder andere ploegen) en ontwatering van het gebied veroorzaakte allengs een daling van de venige bodem (inklinking en oxydatie), waardoor het huidige inversielandschap ontstond. Vooral in de oostelijke helft van de gemeente, waar het kleidek relatief dun was, bereikte dit proces een belangrijke omvang en verzezen de voormalige vloedkreeken, die minder inklonken, als kreekruggen in het landschap, te midden van de venige kommen (= inversie). De hoogteverschillen kunnen in dit gebied wel één à anderhalve meter bedragen (tussen circa 1,5 en 3 meter -NAP).

In het westen, waar de bodem uit een dikker kleidek bestaat, trad duidelijk minder klink en inversie op, zij het dat ook hier het maaiveld licht daalde tot circa 1 meter -NAP.

De Vlietlanden, veengrond in het oosten van de gemeente ligt relatief hoog (0,5 meter -NAP), doordat dit gebied nooit bemalen is en er dus nauwelijks klink is opgetreden.

De algemene terreinhelling, bepaald door de dikte van het afgezette kleidek, loopt dus grofweg van west (weinig klink) naar oost (veel klink).

2.2. Afwatering

De polders in de gemeente Maasland ressorteren onder het hoogheemraadschap Delfland. De afwatering heeft evenals de in de vorige paragraaf beschreven terreinhelling, een overwegend oostelijke richting.

Ontwatering van de polders wordt bemoeilijkt door het reliëf en door in het terrein aanwezige kleibanen (zie 2.1.). Onderbemaling via windmolens moet de hieruit gerezen problemen (plaatselijk wateroverlast en tegelijk elders te droge grond) oplossen.

Oorspronkelijk waterde het gebied via een aantal natuurlijke kreken (o.a. de Spartelvaart) en gegraven waterwegen (de Gaag, de Middenvliet) via een gat in de dijk (een "lucht") even ten westen van Vlaardingen af op de Maas. In de 11e eeuw zijn op deze plaats sluizen aangelegd, die in de 14e eeuw verplaatst zijn naar hun huidige locatie in de gemeente Maassluis. Door de voortdurende daling van het maaiveld (zie 2.1.) was regelmatig intensivering van de afwatering noodzakelijk. Reeds circa 1330 werd een boezemstelsel aangelegd, bestaande uit de Noordervliet en Middelvliet, in 1389 aangevuld met de Boonervliet. De natuurlijke afwatering via getijdesluizen werd vanaf het midden van de 15e eeuw aangevuld met windbemaling (zie tabel 1.). In het midden van de 17e eeuw werd de boezem uitgebreid: het Nieuwe Water werd verbreed en de kaden erlangs verhoogd. In de 19e eeuw bleek de genoemde boezem nog steeds te weinig waterbergend vermogen te hebben. De Foppenpolder stond als gevolg hiervan regelmatig blank. Er werd besloten de afwatering via stoomgemalen te intensiveren. In de eerste helft van de 20e eeuw vervingen de meeste polderbesturen de stoommachines voor diesel- respectievelijk elektrische installaties. Dikwijls werden deze in de oude behuizing geplaatst.

Tabel 1. De afwatering van de polders in Maasland

Polder	Watert af op	Eerste vermelding windmolen	Mechanische stoom diesel	Aandrijving elektrisch
Aalkeet-Buiten	Poeldijkse Wetering	1447	1873 2)	
Broekpolder	Boonervliet	1570	1929	
	Vlaardinger Vaart	1572 1611	1883 1) 1904	1943
Commandeuspolder	Boonervliet	1557	1893	1982
Dorppolder	Zuidgaag	1459	1933	1920
Duifpolder	Oostgaag	1446	1876	1938
Dijkpolder	Vlaardinger Vaart	1457	1872 1873	1919
Foppenpolder	Zuidgaag	1559	1856	1983
	Middelvliet		1946	
Kralingerpolder	Boonervliet	1606		1952
	voorboezem			
Oude Campspolder	Oostgaag		1913	
	voorboezem			
	Spartelvaart		1906	

NB: 1447 = afgebroken

1873 = nog bestaand

1) = gemaal geïnstalleerd in de molen

2) = buiten werking gesteld in 1929. Het gemaal is verbouwd tot woonhuis.

Alleen in de Dijkpolder is de oude windmolen (uit 1718) nog operationeel. De molen staat aan de Zuidgaag ten noorden van het dorp en dient als reservebemaling. In de Kralingerpolder werd het dieselgemaal in de romp van de molen (uit 1752) geïnstalleerd. Een tweede poldermolen ter plaatse, die in werking bleef, werd in 1938 afgebroken.

De Broekpolder is in 1962 ontpolderd. De bemaling werd beëindigd, de gemalen en molens zijn enkele jaren later afgebroken.

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning

Tot de Ottoonse tijd (circa 1000) had de landbouw in het gebied van het huidige Maasland een overwegend autarkisch karakter. De bewoners hielden zich bezig met akkerbouw en hielden schapen. Graanteelt vond plaats op de veengronden, die toen nog relatief hoog lagen. Dijken waren niet nodig. De boerderijen stonden op hooggelegen plaatsen op de grens van klei- en veengronden.

Na 985, toen Maasland in handen van de graaf van Holland kwam, namen de grootschalige en systematische ontginningen een aanvang (in zogenaamd cope-verband). Na 1083 leverde ook de abdijs van Egmond zijn deel aan het werk.

De Dijkpolder is vermoedelijk de eerst ontgonnen polder, samen met de vanuit Vlaardingen ontgonnen Aalkeet-Buitenpolder. (voor de ligging van de polders: zie kaartenmateriaal achterin dit rapport). De polders ten noorden van de West- en Oostgaag, de Oude Camps-, Kralinger- en Dorppolders zijn, vanwege hun oorspronkelijk lage ligging, relatief laat (eind 11e eeuw) ontgonnen. Zij onderscheiden zich van de polders ten oosten van de West- en Oostgaag door de richting van de kavels. In genoemde polders lopen deze noord-west-zuidoost, in de overige polders noordoost-zuidwest (zie figuur 6).

De ontginning vond plaats in blokken. Daarbinnen werden brede kavels uitgezet. Later werden de kavels opgedeeld in smallere gebruikseenheden. In de Oude Campspolder zijn beide typen verkaveling nog te herkennen. De verkaveling in de overige polders bestaat uit lange, rechte en evenwijdige kavels vanuit een ontginningsas.

Doordat deze assen, dikwijls overblijfsels van oude vloedkreken, een onregelmatige ronde vorm hebben, heeft de verkaveling soms een enigszins (diver)gerend karakter. Langs deze assen werden de boerderijen gebouwd, zodat lintbebouwing ontstond. De meeste boerderijen werden op woonhoogten gebouwd. In de Dijkpolder liggen de hoeven aan de Maasdijk, in de Commandeerpolder en de Foppenpolder aan de Zuidgaag, in de Oude Campspolder langs de Westgaag, maar ook aan de Oude Campsweg, in de Kralingerpolder aan de West- en Oostgaag en de Burgerdijkse Weg, in de Duifpolder langs de Middelvliet en de Vlaardinger Vaart. In de polders, die vanuit tegengestelde richtingen in cultuur werden gebracht, liggen scheidingsweteringen: de Schiewatering in de Oude Camps- en Kralingerpolders, de Duifwetering in de Duifpolder.

Na overstromingen (periode 1130-1170) in de Dijkpolder, de Oude Campspolder en de Kralingerpolder, waarbij het Westlanddek werd afgezet (zie 2.1.), werden genoemde polders eind 12e eeuw herontgonnen. De oorspronkelijke verkaveling was verloren gegaan. De nieuwe sloten werden niet geheel in het verlengde van de oude kavelsloten gelegd, waardoor het slotenpatroon ter hoogte van de Zuidgaag een geringe knik vertoont.

De herstelwerkzaamheden werden uitgevoerd door grote boeren, die als uiting van hun welvaart een aantal stenen (ridder)hofsteden bouwden. De bekendste waren het Huis ten Velde ten westen van de huidige dorpskern en de Hoeve, daar enkele honderden meters ten noordwesten van. Aan de Oude Campsweg lagen Boekestein en Hoge Heemwerf. Tijdens de eerste fase van de Opstand (1566-81) zijn vele hofsteden geplunderd en afgebrand. Enkele fundamenten en de naamgeving van de op deze plaatsen gebouwde nieuwe boerderijen herinneren nog aan de Middeleeuwse stenen boerderijen.

In de 14e eeuw, toen de Maaslandse vlieten werden gegraven, ontstonden de Vlietlanden. Dit terrein was zo smal, dat het niet bemalen werd en sindsdien waterstaatkundig als boezemland en agrarisch als hooiland fungeerde. In de richting van Maassluis ontstonden tussen de vlieten twee smalle poldertjes: de Foppenpolder en de Sluispolder.

3.2. Agrarisch grondgebruik

Toen in de late Middeleeuwen het maaiveld begon te dalen (zie 2.1.), werden de akkers en de boerderijen verplaatst van de veengronden naar de hoger gelegen kreekruggen. Ook nam de akkerbouw af door de opkomende handel (import van graan) en de toenemende vraag uit de steden naar veeteeltprodukten.

De meeste akkers lagen in de periode 1800-1945 in de Oude Campspolder, de relatief hooggelegen jonge zeeklei-polder. Er werd graan (tarwe en gerst) verbouwd. Al in de late Middeleeuwen was er een korenmolen in het dorp. De huidige, nog steeds functionerende molen "De Drie Lelies" dateert van 1767. Daarnaast werden peulvruchten (bonen) en aardappelen verbouwd; verder voedergewassen voor het vee (haver en veevoederbieten) sinds de eerste helft van de 20e eeuw.

Veeteelt is traditioneel de belangrijkste agrarische bezigheid van de Maaslandse boeren. De rundveestapel behoort tot de meest omvangrijke van Zuid-Holland. Deze bedroeg al in de 18e eeuw meer dan 3.500 stuks en dit aantal is, onderbroken door veeziekte (onder andere longziekte in de periode 1836-1845), gestaag toegenomen tot meer dan 5.600 in 1930. De Maaslandse zuivelprodukten (boter en kaas, onder meer komijnekaas) werden afgezet in de Hollandse steden, waaronder Delft. In de eerste helft van de 20e eeuw werd het zelfkazen en zelf boter maken steeds meer afgestoten en werden de boeren consumptie-melkers. De melkfabriek nam de traditionele taken van de Maaslandse boeren over.

Gelijk met de toename van de melkproductie namen ook de vlees- en eierproductie fors toe. Vanaf het einde van de 19e eeuw voedde de stadsbevolking zich in toenemende mate met dierlijke eiwitten. De varkens en kippenhouderijen groeiden in snel tempo. In vergelijking hiermee bleef de toename van de schaapskuddes beperkt. Het aantal paarden liep zelfs terug als gevolg van het toenemend gebruik van mechanische trekkracht (tractoren).

Verder lag er een aantal eendenkooien in de gemeente. Rond 1800 werden er acht geteld en in 1850 nog vijf, binnen de toenmalige gemeentegrenzen. Van de in die tijd drie kooien die binnen de huidige gemeentegrenzen lagen, verdween de kooi in de Dijkpolder in de tweede helft van de 19e eeuw; beide andere, in de Kralinger- respectievelijk Commandeurspolder, werden in het Interbellum opgeruimd.

In Maasland bleef de tuinbouw tot het einde van de 19e eeuw van beperkte omvang. Bij de boerderijen lagen fruitboomgaarden en warmoezenierstuinen. Langs de Gaag waren de gronden met bagger geschikt gemaakt voor tuinbouw (opgevaaren gronden), zodat al rond 1850 hier vele boomgaarden te vinden waren. Na de landbouwcrisis (1878-1894), die overigens Maasland als veeteeltgebied niet zwaar trof, nam de tuinbouw toe. Een aantal boeren verkocht land aan werkloze landarbeiders, die er eigen bedrijfjes op begonnen. Tuinbouw is zeer (kapitaal- en arbeids)intensief: met enkele hectaren grond kan men al een levensvatbaar bedrijfje beginnen. Het benodigde kapitaal werd door de Boerenleenbank

verzorgd. Ook werden boomgaarden bij boerderijen gekapt en de vrijgekomen gronden voor groenteteelt bestemd.

Een groenteveiling werd in 1916 opgericht. Deze stond bij Ter Lucht, waar de Zuidgaag in de Noordvliet stroomde. Verbouwd werden vooral groenten en fruit (aardbeien) van de koude grond, maar glastuinbouw (druivenkassen) nam in de loop der tijd steeds meer toe. In de jaren '30 werden verwarmde kassen in gebruik genomen, waardoor de teelt van tomaten, komkommers en sla een aanvang nam.

De tuinbouwgronden en kassencomplexen werden veelal gesitueerd aan waterwegen, vanwege de aanvoermogelijkheden van kolen en mest en de afvoer van de eindprodukten. Al voor de Eerste Wereldoorlog verrezen groentekwekerijen aan het Nieuwe Water, aan de noordelijke oever van de Westgaag en bij de kernen Maasland en Ter Lucht aan de Zuidgaag. In het Interbellum breidde de tuinbouw zich fors uit. Naast een aanzienlijke verdichting op de genoemde plaatsen werden ook aan de Oostgaag en de Middelwating kassencomplexen gebouwd. Bij Burgersdijk bleef, althans in het Maaslandse deel, de tuinbouw beperkt. In de Dijkpolder bij het Huis ten Velde werden in het Interbellum enkele boomgaarden aangelegd. Na de Tweede Wereldoorlog zijn deze alle gekapt.

De gemeente bestond gedurende de 19e en eerste helft van de 20e eeuw grofweg voor 80 à 90% uit grasland. De overige gronden werden als akkerland en tuinbouwgrond gebruikt. Rond 1800 was het areaal akkerland belangrijk groter dan het oppervlak aan tuinbouwgronden. Vanaf 1900 veroverde de tuinbouw de tweede plaats achter de veeteelt.

3.3. Ontwikkelingen na 1945

Na de oorlog breidde de kern Maasland zich fors uit. Dit ging gepaard met de sloop van de kassen bij het dorp. De groenteteelt op de koude grond nam toe, vooral in de Dijkpolder (langs de A20). Ook in de Oude Campspolder zijn veel weiden en akkers omgeploegd tot tuinbouwgrond. Hier zijn grote kassencomplexen aangelegd.

Naast de uitbreiding van het Westland, baarde ook de stedelijke groei van Maassluis, Vlaardingen, Schiedam en Rotterdam grote zorgen in verband met de instandhouding van het groene karakter van Midden-Delfland (Maasland en Schipluiden).

In 1960 werd het gebied als bufferzone aangewezen. Na 1980 is aan het oprukken van de stad een einde gekomen. De Broekpolder kreeg in plaats van de geplande woonfunctie een recreatieve bestemming (golfbaan, bos). Ook de Foppenpolder en Aalkeet-Buiten worden als recreatiegebied ingericht, mede om het natuurgebied de Vlietlanden te beschermen tegen het oprukkend toerisme (watersport). Dit alles ging ten kosten van de agrarische sector. Het veeteeltbedrijf heeft na de oorlog veel terrein moeten prijsgeven.

3.4. Visuele karakteristiek

Nog steeds is Maasland een redelijk open weidegebied met lintbebouwing langs de Gaag, het Nieuwe Water en de Middelwating. De bebouwing langs de Oude Campsweg valt in het niet bij de kassencomplexen ter plaatse.

In het oosten wordt het landschap gedomineerd door de vlieten. De bebouwde kom van Maasland (waar de kerktoren een duidelijk oriëntatiepunt vormt) en Ter Lucht sluit aan

bij de A20 en de bebouwing van Maassluis. De schoorstenen, opslagtanks en hijskranen van de bedrijven langs de Nieuwe Waterweg domineren het landelijk gezicht, vooral in het zuiden van de gemeente.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

De loop van de meeste wegen in de gemeente Maasland wordt bepaald door de waterwegen, waar ze langs gelegd zijn: de Kerkweg langs de Zuidgaag, de Spartelweg en Oost- en Westgaag langs de gelijknamige wateren, de Kwakelweg langs de Middelwatering en de Weverskade langs het Nieuwe Water. Verder zijn trajecten op de oude rivierwaterkering aangelegd: de Maasdijk, de Nolweg, de Oude Campsweg en de Burgerdijkse Weg. De Burgerweg, die de gehuchten Burgersdijk en Gaag met elkaar verbindt, loopt parallel aan de verkaveling in de Kralingerpolder.

Van genoemde wegen behoren de Kerkweg en de Oostgaag tot de oudste nog bestaande wegen in dit deel van Zuid-Holland. De weg maakte deel uit van de interregionale verbinding tussen Delft en de Hollandse en Zeeuwse eilanden. In de late Middeleeuwen werd de weg al genoemd en in de 16e eeuw werd ze, om haar belang aan te geven, als "grafelijkheidsweg" aangeduid. In 1821 werd het een rijksweg, de A4, maar na de oorlog ging deze titel verloren, toen de verbinding van Maassluis naar Schiedam (via de Benelux-tunnel) verplaatst werd.

In 1810 werd de weg verhard; van de gemeentegrens met Schipluiden tot aan de Maaslandse Dam met puin, van de Dam door het dorp tot het Huis ter Lucht met klinkers. In 1827 werd echter al weer geklaagd, dat de weg in zeer slechte staat verkeerde. Direct bij de zuidelijke ingang van het dorp Maasland werd een tol gevestigd. Rond de eeuwwisseling is deze verwijderd.

De weg over de Maasdijk was voor het dorp Maasland van minder belang. Het was een belangrijke regionale verbinding tussen Rotterdam en 's-Gravenzande. In 1662 werd er op de waterkering een zandpad aangelegd. In 1821, toen het traject tot provinciale weg uitgeroepen werd, vond bestrating plaats (met een paardenpad, een strookje straatstenen in het midden van de weg die voor het overige met grind was verhard). Een tolhuis was tot het begin van de 20e eeuw gevestigd bij de splitsing van de dijk met de Spartelweg naar Delft.

In de tweede helft van de 19e eeuw zijn de meeste andere hier genoemde wegen (van lokaal of interlokaal belang) van een deugdelijke verharding voorzien. Alleen de Kwakelweg gaf reden tot klagen vanwege de gebrekkige toestand waarin de weg tot 1945 verkeerde. Ook de Weverskade langs de Maasdijk, die nog vlak voor de Eerste Wereldoorlog onverhard was, beschikte in de jaren '30 over een slecht wegdek.

In de eerste helft van de 20e eeuw, met het toenemend autoverkeer, werd de behoefte aan een goed wegennet steeds nijpender. Enerzijds dienden de steden langs de Nieuwe Waterweg van goede verbindingen te worden voorzien, anderzijds vroeg ook het Westland om aan- en afvoerwegen van grondstoffen en eindprodukten.

Als onderdeel van het Rijkswegenplan 1928 wordt de weg Honselersdijk-Maassluis, de Burgemeester Elsenweg aangelegd (eerste helft van de jaren '30), die op de Maasdijk uitkwam. In 1945 was het traject tussen Maasdijk en Vlaardingen van de A20 gereed.

Na de Tweede Wereldoorlog is vooral de aanleg van de talloze oprijlanen naar de (tuinbouw)bedrijven in de Oude Camps- en de Kralingerpolder opvallend. De boerderijen in de Duifpolder, die voor de oorlog gebruik maakten van het jaagpad langs de Vlaardinger Vaart (zie 4.2.), hebben tegenwoordig eveneens zeer lange oprijlanen naar de Kwakelweg, zodat van het jaagpad geen gebruik meer hoeft te worden gemaakt.

In 1892 werd een omnibusverbinding tussen Maassluis en Delft geopend, in 1925 een autobusdienst. Beide deden Maasland aan.

4.2 Wateren

Het kronkelige verloop van de Gaag en de Vlaardinger Vaart doet vermoeden dat zij deels overblijfselen van oude vloedkreeken (zie 2.1.) zijn. Het westelijk deel van de Westgaag, de Spartelvaart, is genoemd naar de oude Sperte, die er deel van uitmaakte.

De oude kreeken zijn in de Middeleeuwen met elkaar verbonden om de afwatering van dit gebied te verzorgen. De Vlaardinger Vaart werd al in de 11e eeuw als "Scipluyde" aangeduid, de Gaag zou eind 12e eeuw gegraven zijn. Zoals in 2.2. en 3.1. beschreven, is hierna nog een aantal waterwegen gegraven ter verbetering van de afwatering in het gebied: de Middelwatering, de Noorder-, Midden en Boonervlieten en het Nieuwe Water. Ook de polderwateringen de Schiewatering en de Duifwatering hadden ten doel polderwater af te voeren. Zij waren evenwel gegraven als scheidingen tussen de ontginningsblokken.

Langs de Vlaardingervaart en de Noordvliet ligt nog een oud jaagpad. In 1644 werd het pad naar Maassluis aangelegd en de veerdienst Maassluis-Delft geopend. De Noordvliet werd sindsdien ook wel Maassluisse Trekvaart genoemd. Het pad van de Vlaardingse Schouw naar Vlaardingen is in 1654 in gebruik genomen.

Via de genoemde veerdiensten waren er circa 1800 verbindingen met Delft, Den Haag en Rotterdam. Bij de herberg "Huis ter Lugt" lag een opstapplaats.

Tegenwoordig is het jaagpad langs de Noordvliet gedeeltelijk fietspad. In de vlieten en de vaart werd druk gevist (op snoek). Verder hadden zij een recreatieve functie, bijvoorbeeld als zwemwater. Vooral sinds de jaren '60 van de 20e eeuw zijn de vlieten belangrijke watersportgebieden geworden (zie 3.4.).

In het dorp Maasland lagen vijf bruggen over de Zuidgaag. De Doelbrug werd in 1889-90 vernieuwd. Niet ver van de plaats van de oude brug werd een nieuwe ijzeren draaibrug gelegd.

4.3. Dijken en kaden

Aanvankelijk lag Maasland relatief hoog en was dijkaanleg niet noodzakelijk. Pas eind 11e, begin 12e eeuw werd het gebied door waterkeringen beschermd. Als gevolg van de eerder genoemde overstromingen in de periode 1130-1170 liep de dijk langs de Maas grote schade op, maar vóór 1190 was deze (door geestelijken) hersteld.

De dijk volgde in die tijd reeds het huidige traject, maar boog even vóór het dorp Maasdijk af in noordelijke richting: tegenwoordig als Nolweg, Oude Campsweg en Burgerdijkse Weg bekend. Op de plaats van de huidige Coldenhovelaan lag in die tijd de Hoge Hofdijk.

De oudste dijken dienden primair als bescherming zowel tegen het buiten- als het binnen(moeras)water, terwijl ze daarnaast dienst deden als verbindingswegen bij hoog water (met Vlaardingen) en als vestigingsplaats.

De richting van de dijk was vrij ongelukkig gekozen. Hij lag vrijwel loodrecht op de zuidwesten- en westenwinden. Daarom moet de dijk al spoedig en vrij hoog en zeer stevig geweest zijn. Al in het begin van de 16e eeuw is op het buitenbeloop een zeer zware grondkerende muur aangelegd, waaraan de (Stenen)dijk zijn naam ontleent. Bij de Spartelweg dateert de muur uit 1514. In 1531-34 werd de muur uitgebreid en kwam ze ook bij andere gedeelten van de Dijkpolder te liggen.

Tegenwoordig is de dijk, die op 4 à 5 meter +NAP ligt, geheel slaperdijk geworden. De dijk heeft geen waterkerende functie meer. Met name na de St. Elizabethsvloed (1421) viel er steeds meer voorland droog, dat bekaad en later van dijken voorzien is. Het gedeelte van de oude dijk, bestaande uit de Nolweg, Oude Campsweg en Burgerdijkseweg, dat circa 1238 met de verlenging van de Maasdijk richting 's-Graveland, eveneens slaperdijk werd, is afgegraven en ligt tegenwoordig op hetzelfde niveau als het omliggende terrein.

De aanleg van kaden vond plaats om twee redenen. Tijdens de ontginningen fungeerden kaden als dam tegen wateroverlast uit de nabijgelegen nog niet ontgonnen veengronden. Vanaf het midden van de 15e eeuw, toen het proces van terreindaling zijn invloed had doen gelden en windmolenbemaling werd ingevoerd, werden kaden aangelegd om de polders te beschermen tegen het boezemwater. Zo zouden de kaden langs de Spartelvaart uit het midden van de 15e eeuw stammen.

De Dijkpolder is meerdere malen (her)ingedijkt, onder meer in 1332 en 1391. De kaden in de polder langs het Nieuwe Water werden nogmaals verhoogd in 1653 (zie ook 2.2.). Ook langs de andere in 4.2. genoemde vlieten en vaarten liepen kaden, uitgezonderd de scheidingsweteringen. De vliet in het dorp Maasland is in 1872 van een stenen bekading voorzien.

4.4. Tramwegen

Maasland maakte tot de Tweede Wereldoorlog deel uit van het tramnet van de Westlandsche Stoomtramwegmaatschappij. In 1907 was het traject Naaldwijk-De Lier-Maaslandse Dam aangelegd, in 1912 werd de lijn in twee richtingen doorgetrokken via Schipluiden naar Delft en via Maasland naar Maassluis. Ten westen van het dorp Maasland lag een halte.

De lijn werd in een rechte lijn dwars door de polders getrokken, beschikte dus over een vrije baan. Alleen bij Ter Lucht boog het traject zuidwaarts om richting Maassluis.

De tramlijn functioneerde in de eerste plaats voor het vervoer van de tuinbouwprodukten uit het Westland. Al in 1932 werd het personenvervoer stopgezet. Spoedig daarna werd ook het goederenvervoer gestaakt. Het toenemend gebruik van de fiets, de bus (zie 4.1.) en de vrachtauto maakte verdere exploitatie onrendabel.

Delen van het traject zijn evenwel nog in het landschap te herkennen. Vanaf de splitsing bij de Maaslandse Dam is op de spoordijk naar De Lier, het Kralingerpad aangelegd, naar Schipluiden het Gaagpad en naar Maasland het Weidepad. Deze dienen alle als fietsroutes.

4.5. Militaire infrastructuur

Het huidige dorp Maasland zou ontstaan zijn in de tweede helft van de 12e eeuw op het terrein van een voormalige Karolingische vluchtburcht aan de Gaag. De burcht bestond uit een ronde aarden wal met houten palissaden en was omringd door een gracht. Zij poogde bescherming te bieden tegen de rooftochten van de Noormannen. De oude vorm is nog te herkennen uit de bebouwing van de kerkring en de loop van de Gaag (zie afbeelding 9).

Het militair munitie-opslagterrein aan de Hofsingel (zie figuur 10) dateert van na de oorlog.

4.6. Nutsvoorzieningen

In 1928 werd een Gemeentelijk Waterleidingbedrijf opgericht. Het water werd betrokken uit Rotterdam en Maassluis. Een watertoren heeft de gemeente nooit gehad.

Elektriciteit kreeg de gemeente uit Delft. De verbinding werd in 1915 aangelegd.

In 1885 werd de eerste telefoon in Maasland in gebruik genomen.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Maasland bestaat uit de kernen Maasland, Ter Lucht, Gaag (gedeeltelijk) en Burgersdijk (gedeeltelijk). In de polders en langs de Maasdijk liggen verspreid tal van boerderijen en arbeiderswoningen.

Maasland was oorspronkelijk een graafschap dat grofweg bestond uit het Westland, Voorne-Putten en Goeree-Overflakkee. In 985 kwam het onder de Hollandse graven. Later werd Maasland een omvangrijke ambachtsheerlijkheid. In 1570 scheidde echter Schipluiden zich af, in 1614 Maassluis, waarna Maasland in de 19e en 20e eeuw veel land afstond aan laatstgenoemde gemeente (zie paragraaf 1.). In de Franse tijd (1795-1813) werd de ambachtsheerlijkheid getransformeerd tot de huidige gemeente.

Gezien haar ouderdom verbaast het niet, dat de gemeente in de late Middeleeuwen een relatief omvangrijke bevolking telde (1494: circa 250 haardsteden), maar door de bovengenoemde afscheidingen van Maassluis en Schipluiden, bleef de groei de volgende anderhalve eeuw beperkt: in 1632 werden 270 huizen geteld, in 1732 303, in 1793 320 en in 1828 315. De bevolking liep in de 17e eeuw zelfs terug: van 1.625 inwoners in 1622 via 1.434 in 1680 naar 1.426 in 1747. De tweede helft van de 18e eeuw gaf een licht herstel te zien, dat in de eerste jaren van de 19e eeuw doorzette, ondanks een licht dalende woningvoorraad.

Pas in de 19e eeuw kon de gemeente zich van de Malthusiaanse ketenen ontworstelen en zette, in de rug gesteund door de agrarische hoogconjunctuur een omvangrijke structurele groei in (zie tabel 2), die alleen in de laatste jaren van de 19e eeuw onderbroken werd door een geringe daling van de bevolkingsomvang.

In 1887 zijn er als gevolg van grenswijzigingen 207 inwoners uit Burgersdijk overgegaan naar De Lier.

Tabel 2. De bevolking van Maasland 1796-1990.

jaar	bev. omvang	jaar	bev. omvang	jaar	bev. omvang
1796	1.533	1870	2.392	1940	3.688
1811	1.542	1880	2.533	1950	3.596
1822	1.729	1890	2.648	1960	4.196
1830	1.791	1900	2.595	1970	5.170
1840	1.918	1910	2.845	1980	5.759
1850	1.910	1920	3.037	1990	6.255
1860	2.089	1930	3.557		

Een relatief groot deel van de bevolking woonde buiten de bebouwde kom van het dorp Maasland, dat in 1870 595, in 1890 841 en rond 1940 1.100 inwoners telde. Zo'n 70-75% van de bevolking woonde dus in de andere, veel kleinere kernen en verspreid over de rest van de gemeente.

5.2. Maasland

5.2.1. Algemeen

Maasland zou reeds circa 700 bewoond zijn geweest. Het dorp werd in 866 voor het eerst genoemd. Oorspronkelijk zou de oude kern meer zuidoostwaarts hebben gelegen, maar dit dorp kwam in de 12e eeuw als gevolg van overstromingen buitendijks te liggen. De kerk is toen verplaatst naar het terrein van de Karolingische burcht (zie 4.5.), gelegen op de plaats van de huidige kerkring (het Kerkplein). Langs de Gaag is een weg aangelegd naar Vlaardingen, waarlangs het dorp uitgroeide tot een lineaire nederzetting.

Van betekenis was ook de vestiging van de Duitse Orde in 1243. Aan de Hofdijk (bij de huidige Heerenlaan in de Oude Campspolder) werd een Commanderie gebouwd. Nadat de oude gebouwen in 1365 afgebroken waren, stichtte de geestelijke ridderorde een nieuwe commanderie, direct ten noordoosten van de kerk in de Commandeurspolder. Van dit complex resteert nog slechts een 16e-eeuws huis.

5.2.2. Functionele ontwikkeling

Maasland wordt al eeuwenlang gedomineerd door een relatief ontwikkeld agrarisch bedrijf. De accenten (verhouding veeteelt-akkerbouw-tuinbouw) veranderden weliswaar in de loop der tijden (zie 3.2.), de meeste bewoners waren en bleven direct of indirect bij het agrarisch bedrijf betrokken. In het begin van de 19e eeuw werd ongeveer 50% van de beroepsbevolking als land- of tuinbouwer aangeduid. Dit percentage is tot 1947 zelfs nog licht gestegen, vanwege de toename van het relatief arbeidsintensieve werk in de tuinbouw.

Hiernaast stond ook de nijverheid en de dienstensector in het teken van de landbouw. De verwerking en het transport van landbouwproducten leverden handen vol werk. De huidige korenmolen "De Drie Lelies" dateert uit 1767 en staat aan de Zuidgaag even ten noorden voor het dorp. De molen is in 1974-75 gerestaureerd. Rond 1900 was er een roomboterfabriek in het dorp gevestigd. Vooral na 1900, toen een zekere specialisatie en modernisering van het agrarisch bedrijf plaatsvond (opkomst tuinbouw) ontstonden tal van nieuwe beroepen en instellingen om de boeren van dienst te zijn: de boerenleenbank (kort na 1900), de veiling (1916), tal van (vee)transportondernemingen en coöperaties voor landbouwbehoeften.

Ook de visserij (zalm op de Maas, snoek in de vlieten) verschaftte een - zij het gering - aantal mensen werk. In de 18e eeuw waren in verband met de visserij in Maassluis te Maasland kuiperijen gevestigd, maar deze waren in de 19e eeuw van generlei betekenis meer, nadat de visserij in het Napoleontische tijdperk sterk was teruggelopen.

Verder waren er rond 1800 een run- en trasmolen, twee blekerijen, een looierij en twee molenmakerijen gevestigd. De molens en een traankokerij, ofschoon op het grondgebied van Maasland gelegen, richtten hun activiteiten gelijk de kuiperijen geheel op het nabijgelegen Maassluis.

5.2.3. Woningbouw

Het aantal woningen in de gemeente Maasland nam in de loop van de 19e en 20e eeuw fors toe. Stonden er in 1840 283 woningen, in 1930 werd bijna het drievoudige aantal geteld (738 huizen). Tegenwoordig (1990) staan er binnen de gemeente 2.133 woningen.

Het dorp Maasland nam een minder dan evenredig deel van de groei voor haar rekening. Haar bevolking nam toe van 595 inwoners in 1870, via 841 in 1890 naar circa 1.100 in 1940.

Rond 1850 waren in het dorp de 's Heerenstraat, het Kerkplein, de Kerkstraat, de Burgemeester van der Lelykade en de Vleerensteeg bebouwd. Het dorp had een lintvormige structuur, bepaald door de 's Heerenstraat op de westelijke oever van de Zuidgaag. De kerkring en enkele oprijlanen naar boerderijen dicht bij de bebouwde kom, doorbraken dit patroon. Van deze oprijlanen is alleen de Lange Taam in het huidige stratenpatroon opgenomen. De Hammerdreef, destijds de oprijlaan naar de Rooms-Katholieke kerk, lag nog buiten het dorp.

In de tweede helft van de 19e eeuw en de eerste jaren van de 20e eeuw (tot circa 1914) werd voorzichtig van het lintpatroon afgeweken. Aanleiding was de vestiging van de tramhalte ten westen van het dorp. Hier leidde de Stationsstraat, haaks op het Kerkplein aangelegd en bebouwd, naar toe. De meeste nieuwbouw vinden wij in deze tijd dan ook tussen de halte en de Kerkweg langs de Gaag. Verder werd vanuit het Kerkplein de lintbebouwing naar het noorden uitgebreid (aan beide zijden van de Gaag). De Doelstraat ten oosten van de kern werd in 1875 aangelegd en bestraat.

Tot de Tweede Wereldoorlog werd op de bovengeschetste ontwikkelingen voortgeborduurd. De bebouwing verdichtte zich, de lintbebouwing werd verlengd. Tussen het station en de Zuidgaag vormde zich een begin van een stratenpatroon (de Oranje Nassaustraat en de Hof).

Nieuw in het straatbeeld waren de kassen, die op de voormalige tuintjes bij de woningen gebouwd werden. De belangrijkste nieuwe weg was de Commandeurskade ten noorden van de Kerkring langs de Zuidgaag. De weg had een afslag naar de nog steeds bestaande begraafplaats. Ook werd de Postlaan, vóór de Eerste Wereldoorlog niet meer dan een karrespoor tussen de Katholieke kerk en het dorp, bestraat, zodat de Hammerlaan meer bij het dorp betrokken raakte.

In 1939 kwam een uitbreidingsplan tot stand voor de omgeving van de toen reeds aangelegde Prinses Beatrixlaan.

Na de Tweede Wereldoorlog groeide het dorp verder en verloor de kern zijn agrarisch karakter. De meeste tuinen en kassen verdwenen uit beeld. In de jaren '50 en '60 werd in de Dijkpolder een nieuwbouwwijk gebouwd: de buurt ten westen van de oude tramlijn, die na opgeruimd te zijn geen belemmering meer vormde voor uitbreidingen in deze richting. In de jaren '70 en '80 verrezen in de Commandeurspolder nieuwe woningen.

Ondanks het feit dat het dorp zijn karakter als zuiver lintvormige nederzetting heeft verloren, bepaalt de oude bebouwing langs de Zuidgaag nog grotendeels het gezicht van het dorp. Sedert de jaren '70 is het in het kader van de Monumentenwet beschermd dorpsgezicht.

5.2.4. Voorzieningen

Aanvankelijk vergaderde de gemeenteraad van Maasland nog in het oude rechthuis, het Pijnas aan de 's Heerenstraat. Daar vlak naast verrees in 1873-1874 het nieuwe raadhuis, dat nog steeds als zodanig in gebruik is.

Het hart van het dorp is de Nederlands Hervormde kerk. Het gebouw dateert uit de 15e eeuw. In de 19e en 20e eeuw is de kerk meerdere malen verfraaid en gerestaureerd, onder andere in 1838 en 1948-54 (nadat de kerk in 1945 geheel uitgebrand was). Tot 1868 was de pastorie in een gebouw van het complex van de Duitse Orde (zie 5.2.1.) gevestigd. In genoemd jaar werd een nieuwe pastorie gebouwd. Naast de kerk lag een kerkhof waar de armen werden begraven (de rijken kochten een laatste rustplaats in de kerk). In 1828 werd een algemene begraafplaats langs de Gaag in gebruik genomen. In het Interbellum is ten oosten van de oude een nieuwe begraafplaats aan de Commandeurskade aangelegd. De Christelijk-Afgescheidenen bouwden in 1855 een godshuis aan de Lange Taam; de Gereformeerden in 1889 in de Doelstraat, maar dit is na de Tweede Wereldoorlog afgebroken. De Rooms-Katholieke kerk aan de Hammerdreef dateert van 1887, ter vervanging van de oorspronkelijke (schuil)kerk uit 1671. De pastorie is in 1908 gebouwd. Bij de kerk ligt de Rooms-Katholieke begraafplaats, die in hetzelfde jaar geopend is als de algemene begraafplaats (1828).

In 1841 werd vlak bij de Nederlands Hervormde kerk de openbare school in gebruik genomen.

Ook in Maasland leidde de schoolstrijd in de tweede helft van de 19e eeuw tot de oprichting van confessionele scholen. De Christelijke school in de Doelstraat werd in 1866 gebouwd en kwam na de Doleantie in 1889 in Gereformeerde handen. Vervolgens werd in 1893 de Hervormde school in de Vleerensteeg gebouwd. De Rooms-Katholieke parochiale school aan de Postlaan werd in het Interbellum in gebruik genomen, ter vervanging van de uit 1890 daterende school in Ter Lucht.

In de jaren '30 waren er dus twee Christelijke scholen en één Rooms-Katholieke school. Openbaar onderwijs werd in Maasland niet meer gegeven.

5.3. Burgersdijk

Dit gehucht bestond uit een aantal vrij grote boerderijen, waarvan enkele op Middeleeuwse hofsteden teruggingen. De Burgerdijkse Weg was de ontginningsas van waaruit de Kralingerpolder in zuidelijke richting ontgonnen is. De polder ten noorden van de weg is vanuit De Lier ontgonnen. De bebouwing lag daarom voornamelijk aan de zuidzijde van genoemde weg.

De bewoners leefden er van de landbouw (veeteelt en wat tuinbouw). Tot de oorlog was er een onbeduidend aantal kassen. Typisch voor de gemeente was de aanwezigheid van enkele vlasserijen.

Het dorp telde in 1840 202 inwoners. Daarvan ging het merendeel in 1887 over naar de gemeente De Lier (zie 5.1.).

In de periode 1850-1945 werden aan de Burgerdijkse Weg vrijwel geen nieuwe woningen gebouwd. Aan de Oude Campsweg, in het verlengde daarvan, verrezen enkele nieuwe boerderijen. Hier is na de oorlog de bebouwing fors toegenomen, zodanig dat er daar tegen-

woordig een dichtere bebouwing te vinden is, als aan de Burgerdijkse Weg. In 1857 werd een lagere school opgericht, maar deze sloot in 1887 definitief haar deuren.

5.4. Gaag (gedeeltelijk)

Aan de (West- en Oost-)Gaag staat een aantal monumentale 17e en 18e eeuwse boerderijen. Het dorp is het tuinbouwcentrum van de gemeente. De bodem direct langs de Gaag is in de loop der tijden dikwijls met bagger verbeterd (opgevaaren gronden), waardoor de grond uitermate geschikt is geworden voor groente- en fruitteelt. Na de Eerste Wereldoorlog zijn bij de boerderijen tal van kassen gebouwd.

De Gaag was de ontginningsas van waaruit de Oude Camps- en Kralingerpolders zijn ontgonnen. De bebouwing bevindt zich dan ook voornamelijk langs de noordoever van de waterweg. De bebouwing ten zuiden van het water ligt niet direct aan de Gaag, maar is via een oprijlaan (en bruggen) te bereiken. De vestiging van deze boerderijen gaat dikwijls terug op de Middeleeuwse ridderhofsteden.

Anders dan Burgersdijk is de lintbebouwing langs de Gaag in de periode 1850-1945 wel uitgebreid en verlengd, vooral na 1914. Ten zuiden van de Oostgaag werd op het terrein tussen het water en de tramlijn naar Schipluiden een aantal tuinderijen gevestigd. Ook langs de Spartelvaart vond nieuwbouw plaats. De lintbebouwing langs dit water werd verlengd in zuidwestelijke richting. In 1940 woonden er in het dorp ongeveer 500 personen.

5.5. Ter Lucht

Het gehucht is genoemd naar een aan de Noordvliet gelegen voormalige herberg, die bij de aanlegplaats van de boot naar Delft en Maassluis stond. Ter Lucht ligt op een kruispunt van vaar- en waterwegen, dat Maasland verbindt met Maassluis en Vlaardingen: de Noord-, Middel- en Boonervlieten en de Oude Veiling en Korte Buurt (landwegen). Met name de Noordvliet of Maassluisse Trekvaart was een belangrijke verkeersweg voor de aan- en afvoer van (tuinbouw)produkten.

Naast uitgebreide wei- en hooilanden lagen er rond 1850 bij de boerderijen relatief veel tuinbouwgronden (groentetuinen en boomgaarden). De polders langs de Vlieten ondervonden veel wateroverlast, zodat akkerbouw niet mogelijk was. Rond 1900 werd de groente- en fruitveiling van Maasland in het Huis ter Lucht gevestigd, doch in 1916 werd er aan de Noordvliet een nieuwe veiling geopend. Het gebouw kreeg in 1967 een andere bestemming.

De groente- en fruitteelt van de koude grond werd, zoals ook elders in de gemeente, in het Interbellum aangevuld met en vervangen door teelt in kassen, vooral op de oostelijke oever van de Zuidgaag aan de Kruiskade. Langs de Middelvliet ligt nog steeds een kassencomplex. De meeste andere kassen hebben na de oorlog moeten wijken voor de uitbreiding van de bebouwing van Maasland.

Daarnaast leefden de inwoners van de visserij (vangst van snoek in de Vlieten) en was er nijverheid, die voornamelijk op Maassluis georiënteerd was: circa 1800 stonden aan de Maassluisse Trekvaart een houtkoperij en een houtzaagmolen, in 1900 een stoomoliemolen.

Het dorp, dat in 1940 300 inwoners telde, kende een lintbebouwing langs de Gaag. Ten noordwesten van de Maassluisse Trekvliet was deze bebouwing dubbelzijdig (aan de

Kerkweg en Kruiskade), in de Foppenpolder lagen de boerderijen alleen ten noorden van de Gaag. Talloze bruggen verbonden de erven met de weg naar Vlaardingen.

In 1890 werd een Rooms-Katholieke school aan de Kerkweg geopend.

De school was al in de jaren '30 opgeheven. Nieuwbouw vond in het Interbellum vooral plaats in de richting van Maasland op het terrein tussen de tramlijn en de Kerkweg (zie ook 5.2.3.). Een uitbreidingsplan uit 1931, door Maasland en Maassluis gezamenlijk ontworpen voor de aanleg van een arbeiderswijk in de Sluis- en Dijkpolders, is nooit gerealiseerd.

De kernen Maasland en Ter Lucht groeiden langzaam naar elkaar toe. Dit proces is na de oorlog vrijwel voltooid. Het dorp ligt tegenwoordig ingeklemd tussen de bebouwde kom van Maasland en de rijksweg A20. Na de oorlog, toen de weg verbreed werd en er parallelwegen langs kwamen te liggen, is een aantal boerderijen gesloopt en is een gedeelte van de Zuidgaag gedempt.

5.6. Verspreide bebouwing

De gemeente Maasland bestaat, zoals inmiddels duidelijk is geworden, uit een aantal nederzettingen met lintbebouwing, die alle gesitueerd zijn aan verkeerswegen (land- en vaarwegen). Naast de reeds behandelde kernen lag er in de periode 1800-1945 ook lintbebouwing langs de Weverskade/Nieuwe Water, Middelwatering/Kwakelweg en langs de Vlaardingervaart.

Ten slotte waren er, in de eerste plaats in de Dijkpolder, enkele boerderijen die op de fundamenten van Middeleeuwse ridderhofsteden zijn gebouwd (zie 3.1.). Zij lijken vrij willekeurig in de polder te liggen. Een lange, dikwijls van een gebrekkige verharding voorziene oprijlaan verbindt de hoeven met de polderwegen. Rond de boerderijen lagen dikwijls enkele percelen tuinbouwgrond. Deze percelen vormden de basis voor de opkomst van de groente- en fruitteelt in de 17e eeuw. In het begin van de 20e eeuw is de teelt op de koude grond dikwijls vervangen door kassenteelt.

Dit proces heeft ook plaatsgevonden bij de boerderijen aan de Weverskade. Vooral aan het oostelijk gedeelte van de weg, dicht bij Maassluis, is na de Eerste Wereldoorlog nieuwbouw verrezen. Thans is hier het grootste bedrijf van de gemeente gevestigd: de in 1953 opgerichte fabriek voor landbouwwerktuigen, de NV C. van der Lely.

Langs de Middelwatering (aan beide zijden) en de Vlaardinger Vaart was en bleef de bebouwing open. De Duifpolder, waar de waterwegen langs liggen, is een weidegebied; tuinbouw wordt er slechts sporadisch bedreven. Alleen langs de Middelwatering werden in de eerste helft van de 20e eeuw enkele kassencomplexen gebouwd.

LITERATUURLIJST

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl.
Gorinchem.
- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
Deel IV, de provinciën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..
- Beekman, A.A. (1948)
De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven.
's-Gravenhage.
- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland.
6 delen. Z.p..
- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967).
's-Gravenhage.
- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari C.B.S..
's-Gravenhage, 1950-heden.
- De bodem van Nederland (1965)
Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000.
Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.
- Buisman, J. (red.) (1978)
Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.
- Craandijk, J. (1888)
Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus
en wandelkaartjes. Haarlem.
- Dijksterhuis, R. (1984)
Spoorwegtracering en stedenbouw in Nederland; Historische analyse van een
wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift,
TH Delft.
- Don, P. (red.) (1985)
Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.
- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor
Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.
- Fruin, R. (red.) (1876)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIII. Leiden.
- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..
- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.
- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.
- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.
- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..
- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.
- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.
- De ontwikkeling onzer elektriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereniging van directeuren van elektriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.
- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.
- Provinciaal Verslag (1850-1940)
Verslagen gedaan door de gedeputeerde staten aan de staten der provincie Zuid-Holland over de jaren 1850-1940.
- Register van beschermd monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.
- Steegh, A. (1985)
Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.
- Straalen, B. van, en B. van Oyen (red.), (1990).
Holland rond 1840. Aspecten van het dagelijks leven op het Hollandse platteland, Velsen/Den Haag.
- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland.
16 delen. 's-Gravenhage.
- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.
- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland.
Hapert.
- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.
- Verzameling van gegevens betreffende de elektriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.
- Witkamp, P.H. (1877)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.
- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf.
Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Cock, J.K. de (1967)
"Die Grafschaft Masalant", in: D.P. Blok e.a. (red.),
Miscellanea Mediaevalia in Memoriam Jan Frederik Niermeyer,
pp 105-112. Groningen.
- Dolk, Th.F.J.A. (1939)
Geschiedenis van het hoogheemraadschap Delfland. 's-Gravenhage.
- Hoek, C. (1981)
Begraven hofsteden in het Maasmondgebied. Zutphen.
- Huijts, C.S.T.J. (1984)
De ontwikkeling van de Middendelflandse boerderij. Een onderzoek in het kader van
de Reconstructie van Midden-Delfland. Maasland.
- Instituut Stad en Landschap van Zuid-Holland, Landbouw-Economisch Instituut (red.)
(1965)
Midden Delfland. Agrarisch onderzoek. Z.p.
- Inventarisatie knelpunten bij uitvoering van de woningbouwplanning 1972-1980 van
het gebied Delfland (1975). 's-Gravenhage.
- Kooy, T. van der (1980)
Dorp in rust en onrust, Maasland 1851-1897. Kampen.
- Landbouw-Economisch Instituut. Afdeling Streekonderzoek (red.)
(1959)
De positie van de gemeente Maasland in planologisch verband.
's-Gravenhage.
- Liere, W.J. van (1948)
De bodemkartering van Nederland. Deel II. De bodemgesteldheid van het Westland.
's-Gravenhage.
- Midden-Delfland (1974)
Rapport van de stedenbouwkundige studiegroep Midden-Delfland. Delft.
- Noordam, D.J. (1986)
Leven in Maasland. Een hoogontwikkelde plattelandssamenleving in de achttiende en
het begin van de negentiende eeuw. Hilversum.
- Ollefen, L. van (1793)
De Nederlandsche Stad- en dorpsbeschrijver; II deel (Delfland). Amsterdam.
- Ottevanger, G. e.a. (1985)
Molens, gemalen en andere waterstaatkundige elementen in

midden-delfland. Den Haag.

- Post, B.J. (1909)
Geschiedenis van Maasland van de vroegste tijden tot heden. Maasland.
- Ridder, J.G. de (1974)
Uit de geschiedenis van het Westland "de glazen stad". Den Haag.
- Verbraeck, A.A.A. (1933)
Het Westland. Groningen-Den Haag-Batavia.
- Vos, G.A. (1984)
Bodemkaart van Nederland. Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 37 West Rotterdam. Wageningen.
- Westland glazen stad (z.j.). 's-Gravenhage.
- Winsemius, J.P. (1962)
De zeven ambachten en het hoogheemraadschap van Delfland. Delft.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000,
Bladnr. 37 Rotterdam (verkenning 1850-1851, druk 1857).

 - Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869). Door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

 - Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000,
Bladnr. 479 Naaldwijk (1874, 1912)
Bladnr. 480 Schipluiden (1874, 1899, 1912)
Bladnr. 500 Brielle (1875, 1899, 1912)
Bladnr. 501 Schiedam (1875, 1889, 1911)

 - Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000,
Bladnr. 37B Naaldwijk (uitgave 1939)
37B Naaldwijk (uitgave 1968)
37B Naaldwijk (uitgave 1990)
37E Delft (uitgave 1940)
37E Delft (uitgave 1968)
37E Delft (uitgave 1990)

 - Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:50.000,
Bladnr. 37W Rotterdam (uitgave 1948)
37W Rotterdam (uitgave 1981)
37O Rotterdam (uitgave 1949)
37O Rotterdam (uitgave 1981)

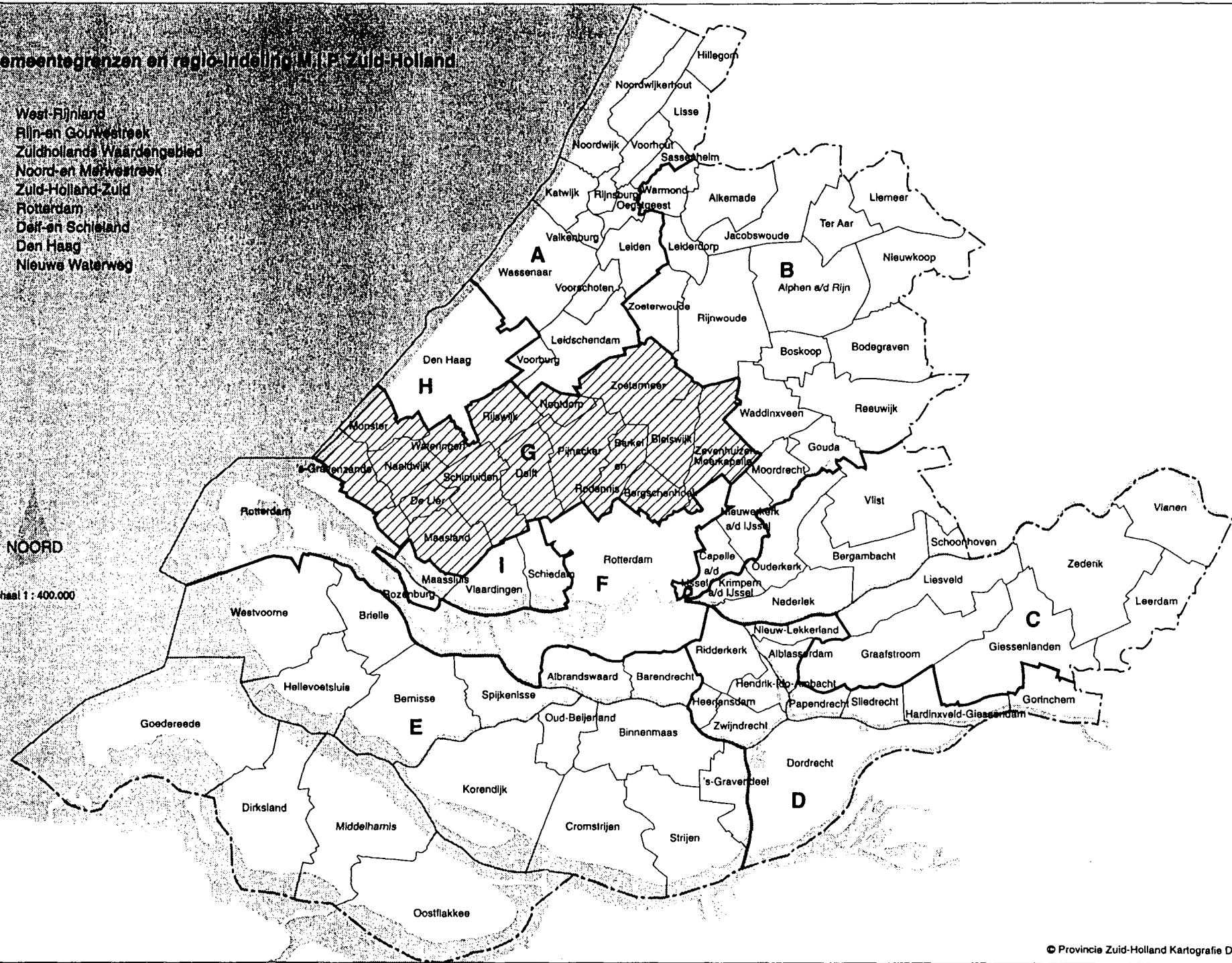
 - Foto-atlas Zuid-Holland (1990). Den IJp/Emmen.
-

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.P. Zuid-Holland

- A West-Friesland
- B Rijn- en Gouwestreek
- C Zuidhollands Waardengebied
- D Noord- en Middenstreek
- E Zuid-Holland-Zuid
- F Rotterdam
- G Delf- en Schiedam
- H Den Haag
- I Nieuwe Waterweg

NOORD

schaal 1 : 400.000

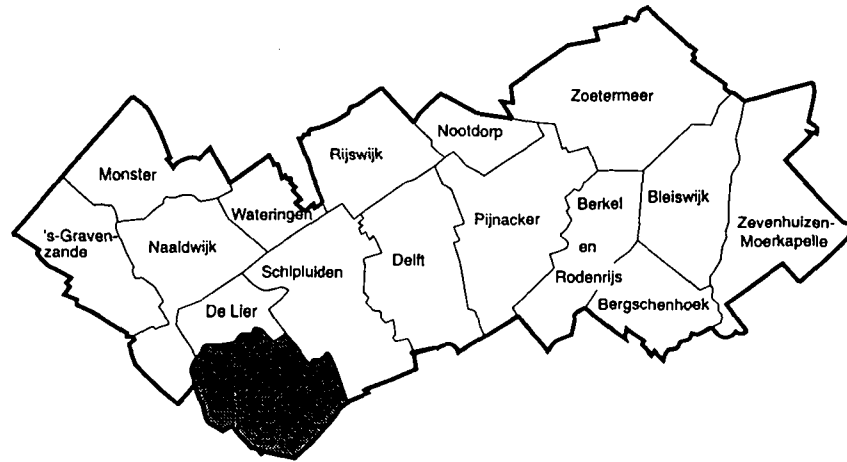

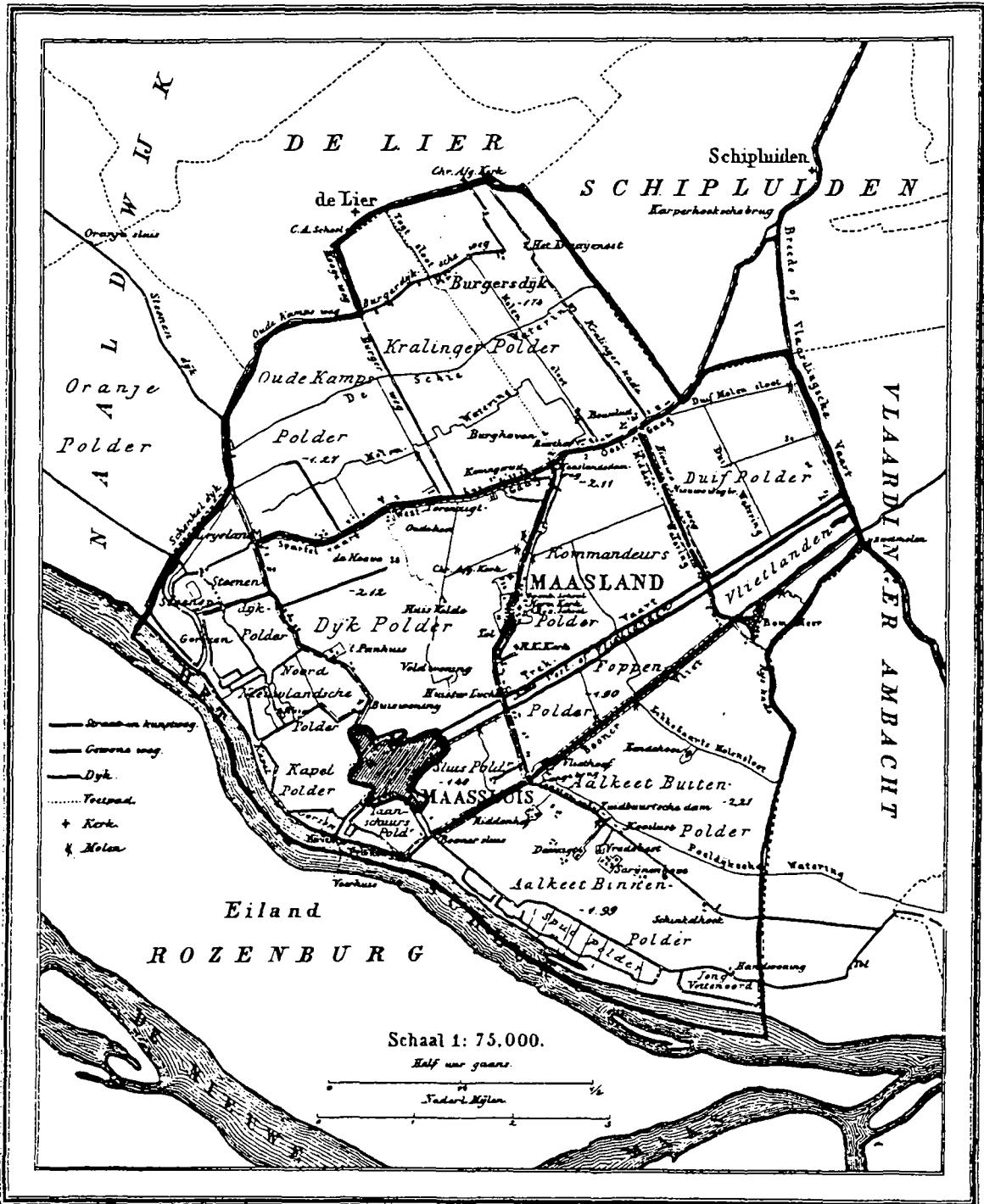
Figuur 6g.

Gemeente Maasland

schaal 1 : 300.000

Geteekend door J. Kuyper

4147 Bunders, 2300 Inwoners.

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

Figuur 2. Maasland anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

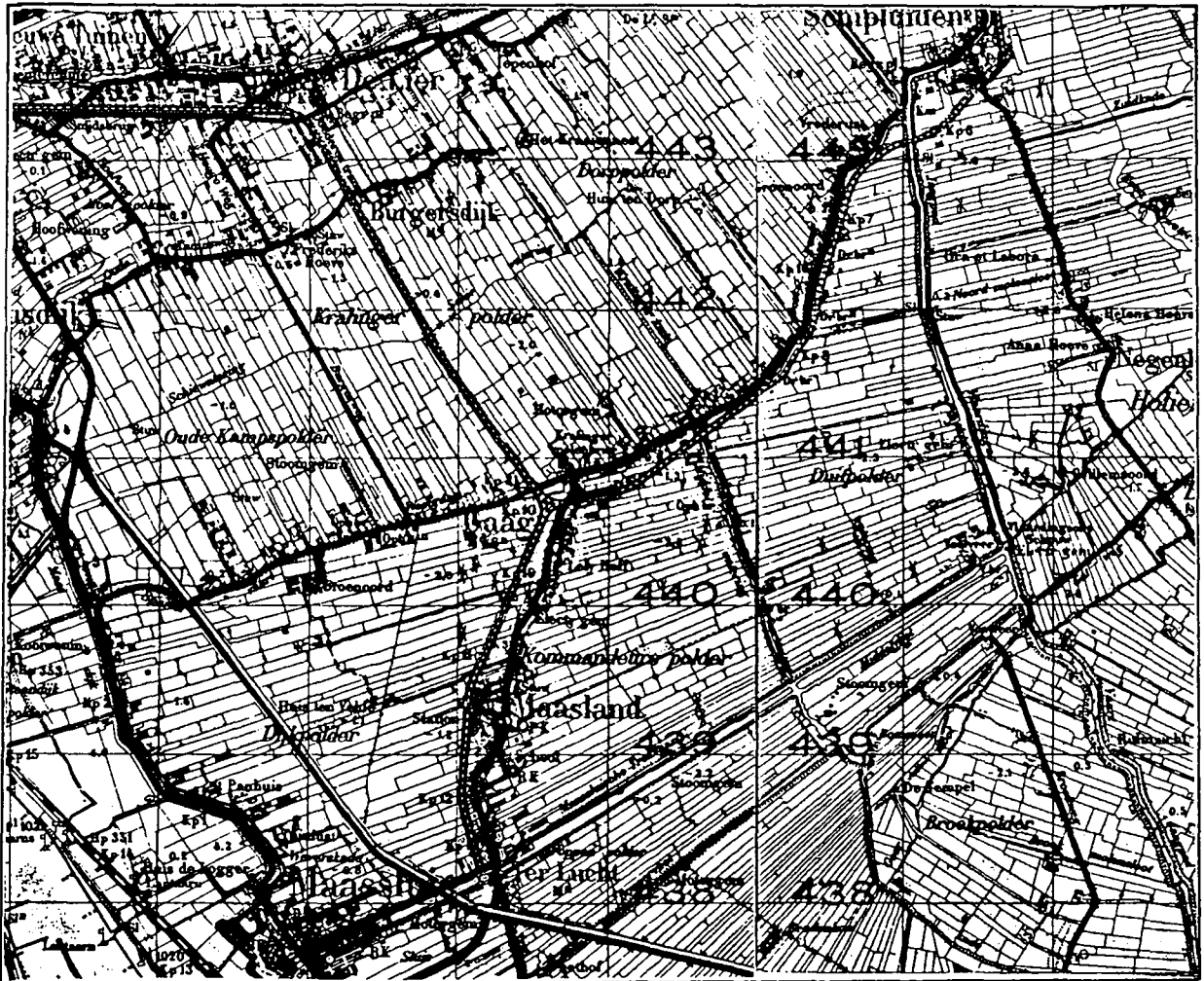
Figuur 3. Maasland circa 1850. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 37 (1857).

Figuur 4. Maasland circa 1900. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 479, 480, 500 en 501 (1911-1913).

Figuur 5. Maasland circa 1935. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 37 B (1939).

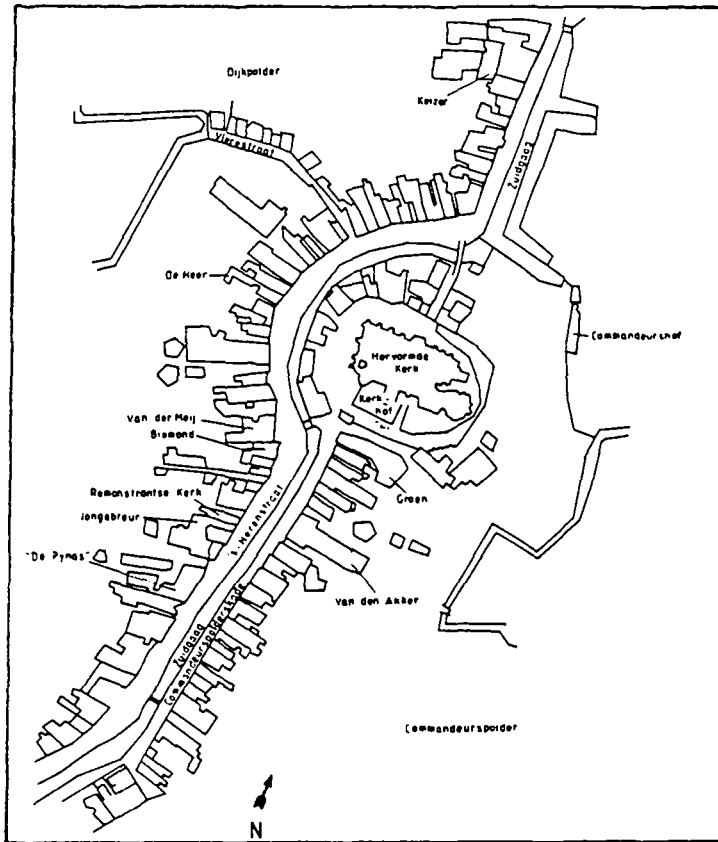
Figuur 6. Maasland circa 1945. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 37 West en 37 Oost (1948-1949).

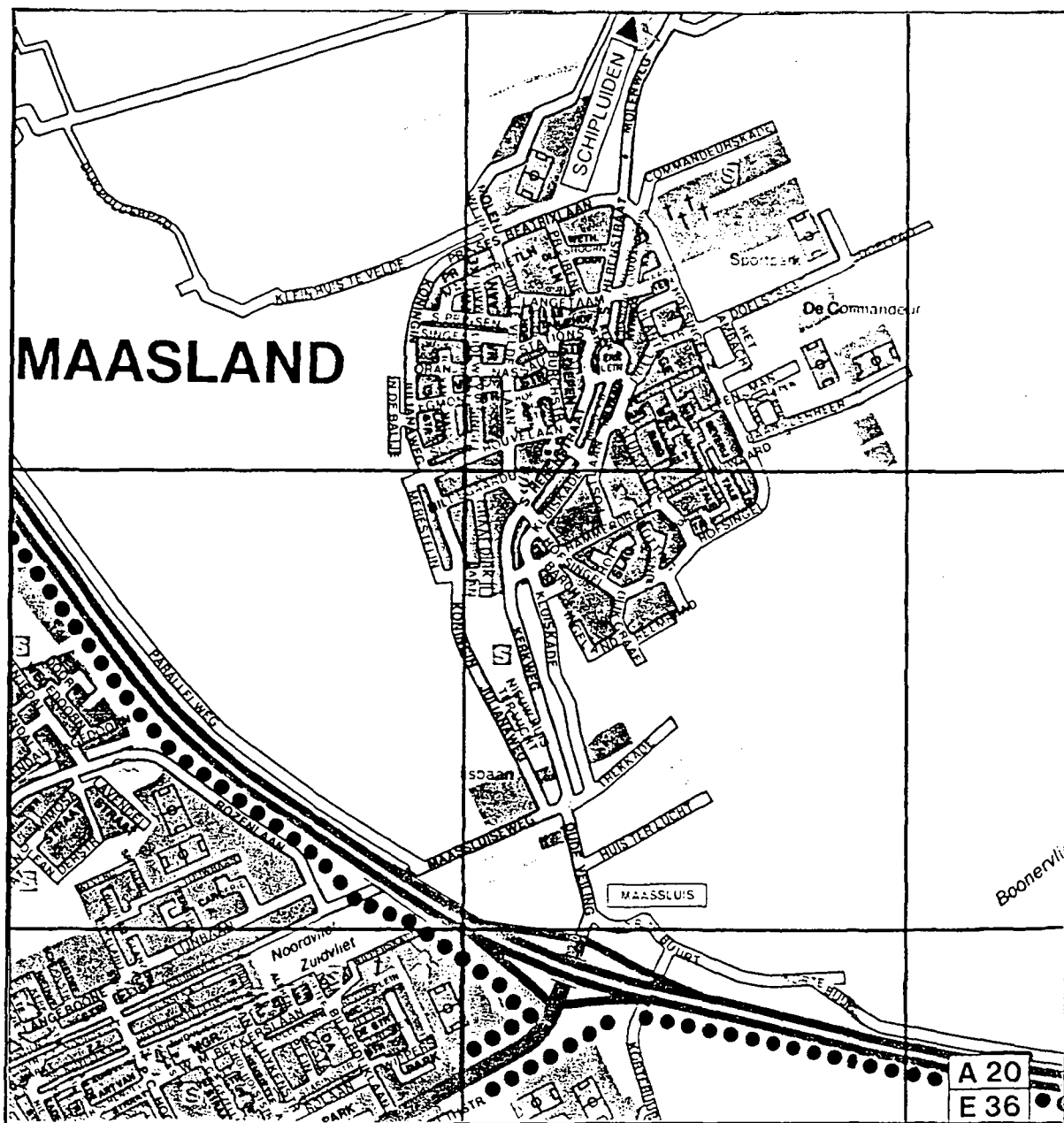
Figuur 7. Maasland circa 1980. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnr. 37 West en 37 Oost (1981).

Figuur 8. Maasland circa 1990. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 37 B (1990).

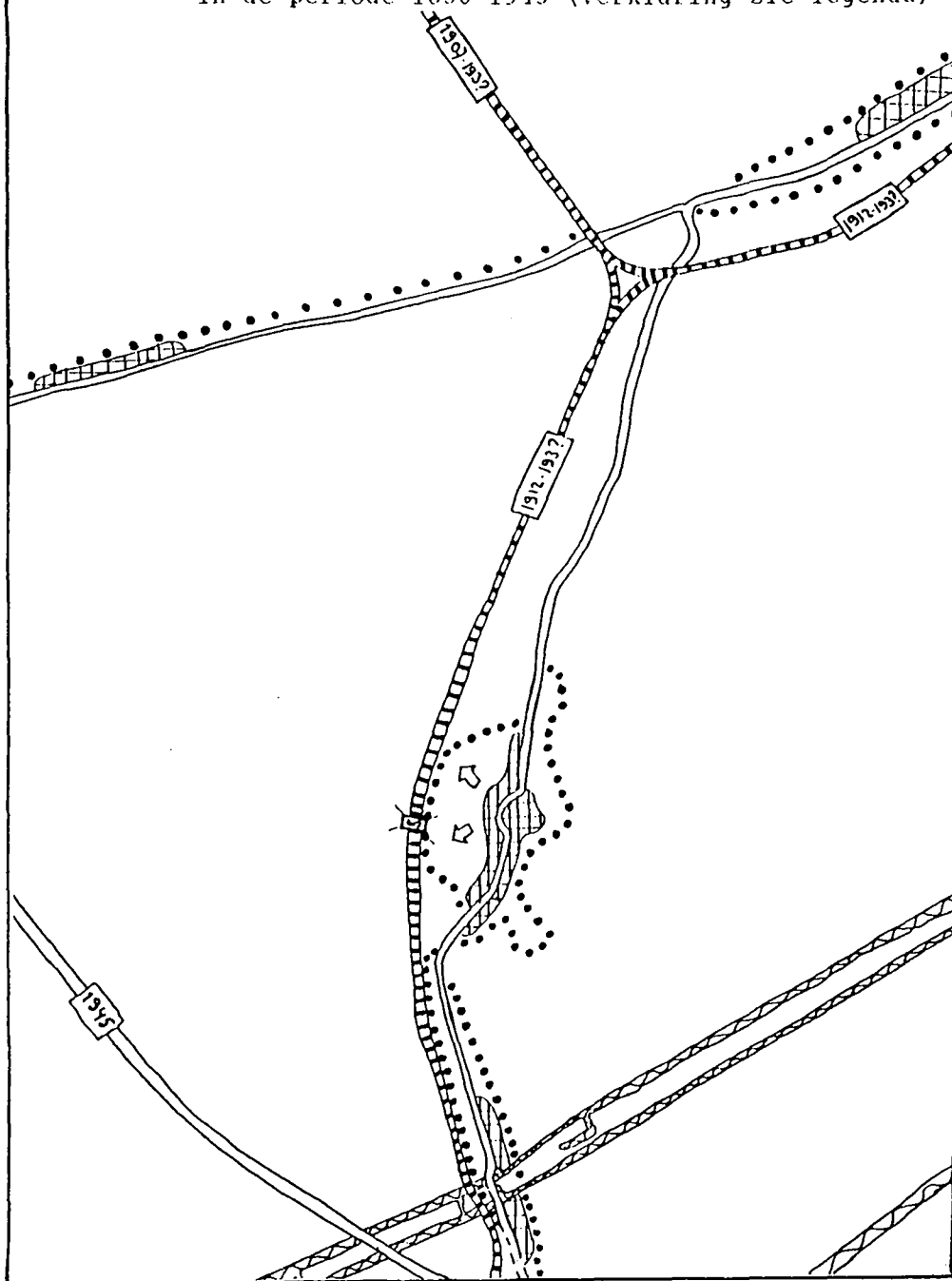

Figuur 9. Op deze
 plattegrond, gebaseerd op het minuutplan van het kadaster uit ca.
 1833, zijn de namen van gebouwen en van enkele bewoners van
 huizen uit 1734 ingetekend (schaal ca. 1:14.000).

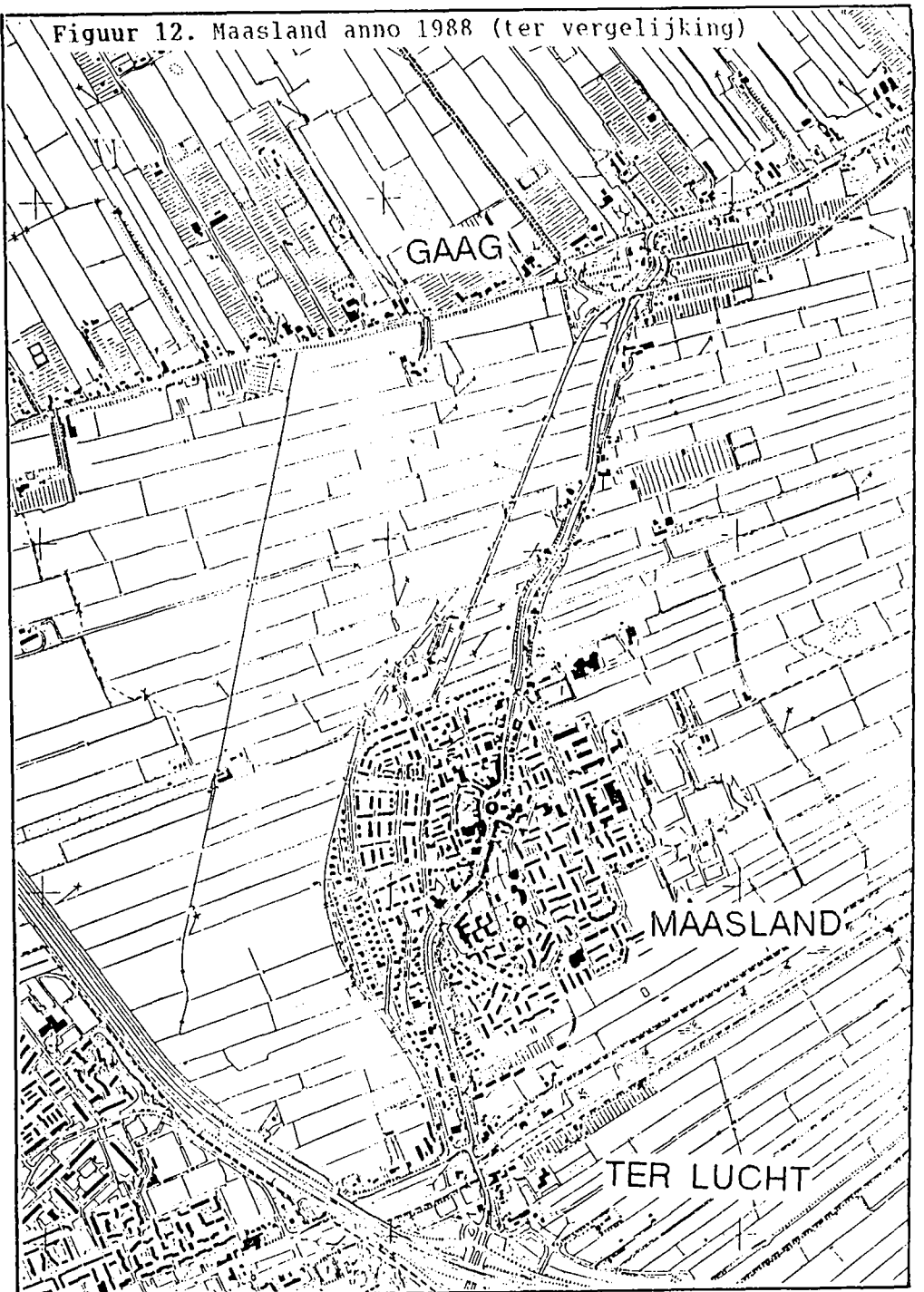

Figuur 10. Straatnamenkaart van Maasland.

Figuur 11. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Maasland in de periode 1850-1945 (verklaring zie legenda)

Figuur 12. Maasland anno 1988 (ter vergelijking)

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK GEMEENTE MAASLAND

Inleiding

De kern van dorp Maasland zou in de tweede helft van de 12 de eeuw ontstaan zijn bij een kromming van de Zuidgaag, een vloedgeul van de Maas. Aan de binnenzijde van deze kromming ligt de kerkring (=Kerkplein) met de kerk als centrum van het in 1970 aangewezen beschermde dorpsgezicht. Verder strekt de bebouwing zich uit langs de Zuidgaag en kent een liniare structuur, bestaande uit tweezijdige lintbebouwing aan de rivier langs de 's-Herenstraat en de Burg. Van der Lelykade-Commandeurskade-Kluiskade. Tevens is er lintbebouwing langs de Doelstraat en het bovengenoemde Kerkplein. Binnen de gemeente liggen een drietal buurtschappen, te weten Ter Lucht, Burgersdijk en Gaag. Ze zijn herkenbaar aan de lichte concentratie van voornamelijk open lintbebouwing, bestaande uit boerderijen en enkele arbeiders/tuinderswoningen. Verder komt verspreide lintbebouwing voor langs de Weverskade (Nieuwe Water) en de Kwakelweg (Middelwatering). Maasland heeft, zowel binnen het dorp als daarbuiten, tot op heden haar oorspronkelijke structuur en visuele karakteristiek van een plattelandsdorp omringd door een omvangrijk polderlandschap met een rijke historie goed weten te handhaven. Hieronder komt de bebouwing typologisch gerangschikt ter sprake.

Dorpsbebouwing en woningbouw

De vrijwel aaneengesloten lintbebouwing binnen het beschermde dorpsgezicht bestaat overwegend uit kleinschalige woonhuizen, waartussen enkele forsere. Tevens staan er enkele boerderijen en bedrijfspanden. Een groot deel van de dorpsbebouwing dateert van vòòr 1800, maar is daarna dikwijls aangepast of gemoderniseerd. Zo zijn in de 19de en 20ste eeuw sommige voorgevels vernieuwd of gepleisterd of voorzien van "moderne" schuiframen met grotere glasruiten. Bescheiden nieuwbouw van na 1800 sluit wat betreft schaal aan bij de reeds aanwezige bebouwing door toepassing van voornamelijk lijst- en puntgevels of variaties erop. De oorspronkelijke verkaveling is hierbij gehandhaafd en de rooilijn bestaat uit een levendig patroon van iets uitspringende en terugliggende gevels, die het vloeiende beloop van de rivier volgen. De nokrichting van de panden staat meestal haaks op de weg, maar ook een evenwijdig richting komt voor. Langs uitvalswegen als Kluiskade en Commandeurskade staat voornamelijk kleinschalige (lint-)bebouwing uit het laatst van de 19de en begin van de 20ste eeuws. Aan één zijde van het water zijn dit langs de Commandeurshof en de Kerkweg vooral vrijstaande, deels ook wat grotere woonhuizen uit de eerste decennia van de 20ste eeuw.

Voorbeelden van ogenschijnlijke 19de of 20ste eeuwse woonhuizen met een oudere bouwmassa zijn 's-Herenstraat 42 en Burg. van der Lelykade 1. De verhoudingen van de bouwmassa zijn dan ook 17de eeuws. De reliëfsteen van nr. 42 versterkt dit vermoeden, evenals de 17de eeuwse ankers met bladmotief tegen de gepleisterde tuitgevel van 's-Herenstraat 41.

Eén van de grotere huizen is het beeldbepalende pand 's-Herenstraat 47-48, waarvan het voorste 17de eeuwse deel bestaat uit twee bouwlagen onder een afgewolfd zadeldak. De lijstgevel met in- en uitzwenkende zijkanten is in de 19de eeuw gepleisterd en voorzien van schijnvoegen. De vensters zijn voorzien van schuiframen met glas-in-lood-bovenlichten en

shutters, die evenals de paneeluur met decoratief smeed- en snijwerk van kort na 1900 dateren.

Uit het begin van de 19de eeuw is een relatief grote groep woonhuizen met vergelijkbare stijkenmerken bewaard gebleven. De voorgevels zijn lijstgevels, soms uitgevoerd met ingezwenkte zijkanten. De hoofdgestellen hebben de voor de Empire karakteristieke guttae van de Ionische orde. 's-Herenstraat 53 - waarvan de symmetrisch ingedeelde voorgevel opnieuw is gevoegd - en Burg. Van der Lelykade 26 - waarvan de voorgevel is gesausd met "ossebloed" - hebben lijstgevels met in- en uitzwenkende zijkanten. Een goed uitgangspunt vormt de met stichtingssteen uit 1817 gedateerde lijstgevel van Burg. van de Lelykade 4, die is opgetrokken uit fijn gevoegde grauwe baksteen. Deze heeft, evenals de met "ossebloed" gesausde lijstgevel van Burg. Van der Lelykade 16, een entree met een houten deuromlijsting en hoofdstel. De dakverdieping is laag, bij wijze van mezzanino.

Alleen al door zijn ligging aan één zijde langs de Zuidgaag en de andere tegenover de kerk op de hoek van de Doelstraat is Kerkplein 2/3 van grote waarde. In zijn huidige vorm dateert het gepleisterde pand met zijn L-vormige plattegrond uit het tweede of derde kwart van de 19de eeuw. De bouwgeschiedenis gaat waarschijnlijk terug tot de 17de eeuw. Langs de Doelstraat heeft het een tweelaags rechthoekige bouwmassa onder schilddak met als voorgevel een symmetrisch ingedeelde lijstgevel, waarbij de entree nadruk krijgt door de pilasters met hoofdstel. De dwarsvleugel langs de Zuidgaag wordt gedekt door een zadeldak met iets lagere nokhoogte en heeft een opvallend langgerekte raampartij met roedenverdeling.

Een vergelijkbaar hoekpand is 's-Herenstraat 75/Lang Taam 1. Het dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de 19de eeuw, maar kreeg een "face-lift" omstreeks 1880. De rechthoekige tweelaags bouwmassa langs de 's-Herenstraat wordt gedekt door een schilddak met de nokrichting evenwijdig aan de straat. De symmetrisch ingedeelde vijf venstereenheden brede lijstgevel is gepleisterd met forse in de specie getrokken voegen. Ook hier weer een deuromlijsting met pilasters en hoofdstel. De gevellijst heeft decoratieve consoles. De dwarsgeplaatste bouwmassa langs de Lange Taam sluit aan op de hoofdmassa met een schilddakvormig beëindigend zadeldak, welke net als het vorengaand pand een lagere nokhoogte heeft.

Relatief omvangrijk zijn ook de bouwactiviteiten in het laatste kwart van de 19de eeuw geweest. Eén van de grotere herenhuizen is het even buiten het centrum gelegen Kerkweg 15-16, waarschijnlijk een uit ca. 1875 daterende rentenierswoning. De tweelaags bouwmassa onder afgeplat schilddak heeft als voorgevel een van grauwe baksteen opgetrokken fijngevoegde lijstgevel van vijf venstereenheden breed met in het midden een entreeuur, voorzien van een houten hoofdstel en pilasters. De fraaie ijzeren Franse balkons voor de verdiepingsvensters geven het pand cachet. Uit dezelfde periode dateert 's-Herenstraat 81. Gezien de twee parallelle afgewolfde zadeldaken, gaat achter de vijf vensterseenheden brede ingezwenkte lijstgevel in oorsprong een dubbel woonhuis schuil.

Onder het betrekkelijk grotere aantal kleinere (arbeiders-)woningen uit ca. 1875-1915 zijn er verschillende waarvan zowel de hoofdvorm als gevelindeling nog vrij gaaf is. De uit gele ijssel- of grauwe baksteen opgetrokken voorgevels zijn lijst-, tuit- of ingezwenkte lijstgevels. Ze hebben op de begane grond één venster en één deur met daarboven één zoldervenster. 's-Herenstraat 68 is goede vertegenwoordiger van de lijstgevel met afgeschuinde zijkanten, opgetrokken uit fijngevoegde grauwe baksteen. De ingezwenkte

lijstgevels van Burg. Van der Lelykade 3 (XIXd) en Burg. Van der Lelykade 20-21 (ca. 1900) zijn respectievelijk opgetrokken uit gele ijsselsteen en grauwe baksteen. De uit gele ijsselsteen opgetrokken puntgevel van 's-Herenstraat 82 is verlevendigd met rode baksteen strekken en decoratief uitgezaagde houten windveren. Staat bij bovengenoemde panden de nokrichting steeds haaks op de straat, langs de Kluisgade hebben enkele uit gele ijsselsteen opgetrokken éénlaags arbeiderswoningen de nokrichting evenwijdig aan de weg. Een voorbeeld van een dubbel arbeidershuisje, bestaande uit één bouwlaag onder zadeldak, is Kastanjehof 22. Evenals langs de Kluisgade staan langs de Commandeursgade kleinschalige arbeiderswoningen met een gevarieerd karakter. Van de twee éénlaags huizen in de bocht van de weg (Commandeursgade 5-7), elk onder één zadeldak, is de één mogelijk nog 18de eeuws; de andere dateert uit het derde kwart van de 19de eeuw. Stedebouwkundig van belang is de gebogen gevelwand die de rooilijn van de voormalige uitvalsweg volgt, waardoor een goede doorgang voor het doorgaand verkeer mogelijk is gemaakt.

Uit de periode tussen 1890 en 1920 zijn verschillende woonhuizen bewaard met een gave bouwmassa en veelal sober uitgevoerde detaillering, die past in de traditie van de Neo-Renaissance. De (geknikte) punt- of tuitgevels hebben aanzet- en sluitstenen in de strekken en segmentbogen boven de deuren en vensters en sierbanden, die zijn uitgevoerd in een afwijkend kleur bak-, (bv. gele ijsselsteen, witte verblendsteen) kunst- of hardsteen.

Eén van de meer rijker gedetailleerde panden is Burg. Van der Lelykade 25. De fijngevoegde symmetrisch ingedeelde lijstgevel heeft trapgevelvormige beëindigingen. In de middenrisaliet, die wordt geaccentueerd door een dakkapel met driehoekig fronton, bevindt zich de entree. De decoratie bestaat uit wit geschilderde gepleisterde sierblokjes, sierbanden en aanzet- en sluitstenen in de hanekammen.

Bij het meer sober vormgegeven herenhuis 's-Herenstraat 63 (1904) is de lijstgevel verlevendigd met reliëfstenen als sluitstenen in de segmentbogen. In het interieur zijn nog veel van de oorspronkelijk details, zoals stucplafonds, aanwezig.

Ca. 1912 is de Stationsstraat als verbindingsweg tussen het dorpscentrum en het ten westen ervan gelegen (inmiddels verdwenen) station aangelegd. Als eerste kwamen aan de oneven genummerde zijde woonhuizen tot stand met Neo-Renaissancestijlelementen, mede beïnvloed door de Jugendstil. Deze zogenaamde Overgangsarchitectuur is terug te vinden bij kleinere éénlaags woonhuizen nrs. 9 en 11, waar in de gepleisterde sierelementen nog overheersen. Het forse vrijstaande hoekpand Stationsstraat 7 bestaat uit twee bouwlagen en een zolder. De voorgevel is opgebouwd uit een risalerende lijstgevel met afgeschuinde zijkanten en een langsgeldeel met entree. Witte verblendsteen is toegepast in de sierbanden en -blokjes. De hardstenen lekdorpels en lateien met een geometrisch patroon sluiten aan bij de traditie van de Jugendstil. De gevarieerde bouwmassa's van de bebouwing aan de even genummerde zijde dateert uit de jaren '20. Het uit 1925 stammende Stationsstraat 74 is een karakteristiek voorbeeld van de traditionele baksteenarchitectuur uit die periode.

Langs de Kerkweg zijn goede voorbeelden te vinden van diverse type arbeiders- en middenstandswoningen uit het begin van de 20ste eeuw. Sommige zijn eenvoudige éénlaags bouwmassa's onder een zadel- of mansardedak. Hiervan heeft Kerkweg 38 (gedateerd 1910) de nokrichting haaks op de weg staan. De voorgevel van het uit gele ijsselsteen opgetrokken pand is een puntgevel, verlevendigd met rode baksteen sierbanden en strekken. Kerkweg 9 (ca. 1910) heeft aan straatzijde een langsgeldeel, waarbij de entree ligt in een middenrisaliet met gemetselde dakkapel, die de gootlijst doorbreekt.

Daarnaast zijn er de samengestelde bouwmassa's, waarbij de voorgevel bestaat uit een langsgevel deel met entree en ernaast een (geknikte) puntgevel, al dan niet voorzien van een erker (met balkon). Een goed voorbeeld hiervan is het van wit geschilderd pleisterwerk voorziene pand Kerkweg 29 (ca. 1915). Een vergelijkbare bouwmassa heeft het in schoon werk uitgevoerde Lange Taam 15. (ca. 1920). Een iets jongere variant hierop is Kerkweg 11 (ca. 1930), waarvan de gevels zijn voorzien van opvallend imitatie rustica pleisterwerk. Het door een ruime tuin omgeven "Sonnevank" (Commandeurshof 3) is één van de weinige woonhuizen met een villa-achtige allure. Het in 1923 gebouwde tweelaags woonhuis onder zadeldak heeft aan straatzijde een langsgevel met erker over beide bouwlagen. Rechts ervan bevindt zich de entree met een halfroond bovenlicht, waarboven een fraaie in een ovaal gevatte naamsteen is ingemetseld.

Buiten de bebouwde kom staan vooral tuinders- en arbeiderswoningen. De bouwmassa van de arbeiderswoningen is meestal nog vrij gaaf en sluit aan bij de hierboven besprokene. Het zijn eenvoudige, meestal laat 19de eeuwse éénlaags panden onder een zadeldak, opgetrokken uit gele ijsselsteen en vaak van pleisterwerk voorzien. Gelegen aan de rand van een boerenerf of langs een watering versterken ze het landelijk karakter van de streek. Zo staan er arbeidershuisjes langs de toegangsweg van Huis te Velde. Verschillende andere - meestal verbouwd - staan langs de Gaag. Eén van de weinige nog gave voorbeelden is Kwakelweg 2. Arbeidershuisjes uit het begin van de 20ste eeuw, waarbij het metselwerk is uitgevoerd met sierbanden, zijn Weverskade 27 en Westgaag 66. Kwakelweg 6 is rustiek aan het water gelegen en heeft een in een lessenaarsdak overgaand zadeldak. Dat kort na 1900 sprake is geweest van een toename in de tuindersactiviteiten is nog te zien langs de Oost- en Westgaag, Middelwatering, Ter Lucht en de Weverskade. De architectuur van de tuinderswoningen uit de eerste decennia van de 20ste eeuw sluit aan bij de hierboven beschreven sobere traditionele vormgeving. Eén van de meest karakteristieke voorbeelden is het door kassen omgeven "Groenoord", Westgaag 15 (1917), dat middels een vaarsloot vanaf de Gaag toegankelijk is. Andere tuinderswoningen zijn Westgaag 7 (ca. 1910), Westgaag 12-14 (ca. 1920) en Herenlaan 1 (ca. 1925).

Planmatige bebouwing

Als eerste project van de Algemene Woningbouwvereniging is ca. 1920-'25 Nieuw Huis ter Lucht 1 t/m 22 tot stand gekomen. Het bestaat uit twee rijen van vier geschakelde woningen met een breed tussenpad dat leidt naar twee rijen van respectievelijk vier en zes gespiegeld geschakelde woningen. De voorste twee rijen hebben op de hoeken afgewolfde topgevels, terwijl de achterste twee rijen in het midden een dergelijk topgevel hebben. Tussen de nrs. 12 en 13 bevindt zich tevens een rondbogige poort.

Andere kleinschalige planmatige uitbreidingen uit de jaren '20 zijn de rijtjes huizen onder langgerekte zadeldak met nokrichting evenwijdig aan de Nassaustraat en Huis te Veldelaan, deels gebouwd in de traditie van de Delftse School.

Overige bebouwing

Vanwege zijn ligging in de bocht van de Zuidgaag is het pakhuis van Kerkplein 6 aan waterzijde breder dan aan pleinzijde. Het van rond eeuwwisseling daterende pand bestaat aan pleinzijde uit een smal drielaags woongedeelte, terwijl het aan waterzijde een fors vierlaags pakhuis is. Deze beeldbepalende bouwmassa houdt de herinnering levend aan de

vroegere vervoersfunctie van de rivier. Langs de rivier staan nog enkele pakhuizen, zoals het in de 19de eeuw gepleisterde pakhuis 's-Herenstraat 66 (bouwmassa: XVII). Het buurpand 's-Herenstraat 67 (XIXc) heeft een relatief lage verdieping welke in oorsprong benut is voor de opslag van goederen.

Ook op de achtererven komen nog pakhuizen voor. Commandeurshof 9 bestaat aan grachtzijde uit een statig herenhuis met een symmetrisch ingedeelde lijstgevel van vijf venstereenheden breed. De achterzijde van dit uit 1870 daterende pand heeft een bedrijfsfunctie gehad. Aan de andere zijde van het water ligt 's-Herenstraat 68 (XIXd). Een smalle steeg leidt naar het achtererf, waar het uit gele ijsselsteen opgetrokken pakhuis (nr. 73) staat, dat stamt uit dezelfde periode.

Een sterke concentratie 19de eeuwse pakhuizen, nu verbouwd tot woonhuis, is te vinden aan de Doelstraat, waar het straatbeeld wordt bepaald door een rij uit gele ijsselsteen opgetrokken puntgevels. Alleen bij het wat grotere Doelstraat 6-8 is de oorspronkelijk functie nog goed herkenbaar. De gevelwand wordt afgesloten door de uit grauwe baksteen opgetrokken langsgevel van Doelstraat 16, welke nog steeds een bedrijfsfunctie heeft. De pakhuisfunctie blijkt uit de hijsdeuren en de hijsbalk in de geveltop. Achter dit pakhuis staan nog twee bijzondere bedrijfspanden, welke voor opslag van goederen worden gebruikt. Het zijn vrijstaande, uit gele ijsselsteen opgetrokken rechthoekige bouwmassa's onder parallelle zadeldaken, daterend uit het eind van de 19de eeuw. De ene met de hooiluiken is waarschijnlijk een paardestal met hooizolder geweest, de andere met de brede segmentbogig dubbele deuren, een wagenschuur.

Buiten het dorpscentrum kan het tot woonhuis verbouwde Kerkweg 10 (ca. 1900) worden genoemd, dat mogelijk als kaaspakhuis is gebouwd.

Winkels

Verspreid over het dorpscentrum staan enkele, vooral kleinere, woonhuizen die een winkelfunctie hebben of hebben gehad. De houten winkelpuien van 's-Herenstraat 62 en 54 dateren respectievelijk van kort voor en na 1900. Ca. 1910 is het woon-winkelpand 's-Herenstraat 1-3 gebouwd, dat tevens enige stedenbouwkundige waarde heeft vanwege zijn beeldbepalende ligging aan de ingang van het dorp en de winkelentree, die zich in de afgeschuinde hoek aan de voorzijde bevindt. Een vergelijkbare hoekoplossing is toegepast bij de winkel- met bovenwoning van Kluisgade 1 (ca. 1928). Het hoekpand is op de begane grond bekleed met zwart geglazuurde tegels.

Naast een slagerij aan de Burg. van de Lelykade staat een klein slachthuis uit 1917, waarvan de symmetrisch ingedeelde puntgevel is verlevendigd met wit geschilderde gepleisterde sierornamenten en gele verblendsteen sierbanden.

Het postkantoor is gevestigd in een pand met bovenwoning ('s-Herenstraat 38) uit de jaren '20. Aan de straatzijde heeft de langsgevel op de verdieping een rechthoekige erker met daarboven een dakkapel, die de breed overstekende gootlijst doorbreekt.

Bijzondere bebouwing

De 15de eeuwse Laat-Gotische dorpskerk neemt een centrale plaats in binnen het beschermde dorpsgezicht. Het Kerkplein is toegankelijk middels een drietal smeedijzeren hekken met hardstenen hekpijlers uit de eerste helft van de 19de eeuw. De aan het Kerkplein gelegen pastorie is een eenvoudige rechthoekige tweelaags bouwmassa onder een

afgeplat schilddak. Uit de geprofileerde, aan de bovenzijde licht getoogde deur- en vensteromlijstingen blijkt dat de vijf venster brede lijstgevel ca. 1875 is opgetrokken.

Het oorspronkelijk ten zuid-oosten buiten de dorpskern gelegen complex van de Rooms Katholieke kerk, ligt nu ingeklemd in een nieuwbouwwijk. De aan H. Maria Magdalena gewijde pseudo-basiliek met uitgebouwde fronttoren is in 1886-'87 in Neo-Gotische stijl gebouwd, naar een ontwerp van E.J. Margry. Er tegenover ligt de begraafplaats, toegankelijk middels een vlakke betonnen brug met daarop een voor die periode karakteristiek ijzeren toegangshek met gecanneleerde pijlers en voluutvormige wangen. De aan de Postlaan gelegen pastorie dateert uit 1908 en is soberder gedetailleerd dan de kerk. Het heeft een traditionele bouwmassa, bestaande uit een tweelaags hoofdmassa, gedekt door een afgeplat schilddak. De voorgevel heeft links een uitgebouwd gedeelte onder wolfseind met rechts ernaast de entree.

Het Neo-Gotische raadhuis uit 1873-'74 aan de 's-Herenstraat is in de jaren '50 vervangen door nieuwbouw, waarbij de huidige bouwmassa en de bordestrap associaties oproepen met het oorspronkelijke. Op het achtererf van museum de Schilpen staat het uit 1905 daterende pand 's-Herenstraat 22. Het sterk gerestaureerde rechthoekige pand van één bouwlaag hoog onder een afgeplat zadeldak is gebouwd als gemeenschapsruimte, maar nu in gebruik als onderdeel van het museum.

Wat betreft het straatmeubilair kan de gemetselde bank bij de Hofsingel worden genoemd, die staat langs de Zuidgaag. Dit monument is in 1938 gesticht, ter herinnering aan de geboorte van prinses Beatrix. Binnen het beschermde dorpsgezicht vervullen de laat 19de eeuwse gietijzeren lantaarnpalen, afkomstig van de bekende Deventer ijzergieterij Nering Bögel, een beeldondersteunende functie. Ze zijn voorzien van romantische bedoelde lantaarns. Een eveneens karakteristiek element voor het straatbeeld zijn de stoeppalen, die meestal aan elkaar worden gekoppeld door smeedijzeren stangen of kettingen. Langs de Zuidgaag zijn deze alleen nog te vinden bij Burg. Van der Lelykade 25 en 's-Herenstraat 25.

Park- en groenaanleg

Nadat in 1828 landelijk werd verordoneerd dat er niet meer in of rond kerken mocht worden begraven, werden buiten de bebouwde kom nieuwe begraafplaatsen aangelegd. Dit verklaard de lokatie van de uit die tijd stammende begraafplaats aan het noordeinde van het dorpscentrum, bestaand uit een door sloten begrensd tapstoelopend terrein langs de Zuidgaag, de Commandeurskade en de Hofsingel. Het uit cultuurhistorisch gezichtspunt waardevolle complex heeft aan de Hofsingel een fraai smeedijzeren toegangshek, waarvan de opengewerkte wangen bekroond worden door een gevleugelde zandloper en een doodshoofd als symbolen van de dood. Langs de Zuidgaag staat een klein lijkenhuisje van gele ijsselsteen onder een zadeldak. Aan de andere zijde van de Hofsingel vond in 1923 een uitbreiding plaats naar ontwerp van de architect A. Warnaar. Deze Algemene Begraafplaats is toegankelijk middels een toegangshek met forse gemetselde pijlers. In de middenas hiervan staat een rechthoekige aula onder zadeldak met steil doorlopende dakschilden.

Boerderijen

Maasland heeft een uitgestrekt buitengebied met een overwegend agrarische karakter. Op de hoger gelegen delen in de polders, zoals de Dijks- en Duifpolder, liggen boerderijen van grote landschappelijke waarde. Sommige hebben waarschijnlijk een Middeleeuwse kern. Daarnaast zijn er veel boerderijen te vinden langs de Oost- en Westgaag, Weverskade en Commandeurskade, Kwakelweg, aan de rand van kreekkruggen. In de buurtschappen Burgersdijk en Ter Lucht bevinden zich eveneens enkele boerderijen. Het merendeel hiervan dateert van voor 1800, maar is wel bij de inventarisatie betrokken, omdat slechts een beperkt aantal geregistreerd staat als monument.

Van de boerderijen binnen het dorpscentrum resteren er nog enkele, maar ze hebben inmiddels wel hun functie verloren. Een houten vierroeier met rieten kap bij Commandeurskade 5/7 herinnert aan het oorspronkelijke agrarische karakter van de dorpskern.

Het nu als museum "Schilpen" in gebruik zijnde 's-Herenstraat 24 is een voormalige boerderij op L-vormige, uit het eerste kwart van de 19de eeuw met een klein zomerhuis uit ca. 1900. Het iets schuin georiënteerde dwarsgeplaatste woongedeelte heeft als voorgevel een uit gele ijsselsteen opgetrokken lijstgevel met mezzanino. De entree heeft een accent gekregen door de omlijsting met pilasters en hoofdstel.

's-Herenstraat 79 is een L-vormige boerderij, die in zijn huidige gepleisterde toestand met zesruitsschuiramen ogenschijnlijk stamt uit het midden van de 19de eeuw. Als boerderij op L-vormig grondvlak met dubbele kelder kan een rijke bouwgeschiedenis worden vermoed die tot ver voor 1800 teruggaat. Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor 's-Herenstraat 36 die zijn huidige vorm dateert uit de eerste helft van de 19de eeuw. Deze vm. boerderij zou ook in gebruik zijn geweest als smederij. De wit geschilderde gepleisterde lijstgevel met afschuinde, geknikte zijkanten is fraai gesitueerd in een bocht van de Zuidgaag tegenover de Doelstraat.

Bovengenoemde boerderijtypen komen ook buiten het centrum voor. De meeste hebben een oriëntatie haaks op de weg of zoals in de Duifpolder richting het water. De grootste groep boerderijen heeft een bouwmassa met de voor Delf-en Rijnland karakteristieke L-vormige plattegrond, een traditie die teruggaat tot de 16de eeuw. Het woongedeelte heeft aan één zijde een uitgebouwde, onderkelderde opkamer, veelal gelegen aan de "koele" noordzijde. Aan de andere zijde in het verlengde van de stal is het voorhuis, toegankelijk via een entree in de voorgevel, meestal een (afgeknotte) topgevel. De daken hebben vrijwel alle een rieten dekking. Nokhoogte van woon- en bedrijfs gedeelte zijn vaak verschillend.

Het stalgedeelte is vanwege de veranderde bedrijfsvoering vaak het eerste aan vernieuwing toe. Zo heeft "Burghoeve" (Oostgaag 3) een stalgedeelte met achterhuis uit 1884, terwijl het woongedeelte één van de oudste uit deze streek is en uit het begin van de 16de eeuw dateert. Andere boerderijen hebben een vrij complexe bouwgeschiedenis, zoals Westgaag 94 (ca. 1750). Hier ligt de nokrichting van het woongedeelte parallel aan de weg. Het stalgedeelte is naar voren toe uitgebouwd. Haaks op het woongedeelte is in 1805 tevens een tweede dwarsvleugel in de richting van de weg toegevoegd.

Karakteristieke voorbeelden van L-vormige boerderijen zijn Duifpolder 5 (XVIIb/c) en Westgaag 6-8 (XVII). Beide maken nu door de pleistering en vernieuwde vensters een 19de

eeuwse indruk. Oostgaag 57 is een laat voorbeeld van dit type, daterend uit de tweede helft van de 19de eeuw.

In het bijzonder Westgaag 74 (Torenzicht) is vermeldenswaard, vanwege zowel de boerderij als de markante erfbeplanting- en bebouwing. Zowel opkamer als voorhuis hebben als voorgevel een langsgevel, zij het van verschillende hoogten, waardoor de daklijn een knik maakt. Ten oosten van het voorhuis is een boenhok aangebouwd, waarachter zich nog een bakoven bevindt. Even als bij Huis te Velde bevindt zich boven het voorhuis een zaadzolder, waaruit blijkt dat er ook akkerbouw is bedreven. Het dwarsgeplaatste stalgedeelte heeft nog zijn oorspronkelijke kaphoogte, maar de muren zijn grotendeels vernieuwd. Op het erf staan twee oude opstallen, waarvan de kleine rechthoekige schuur onder zadeldak markant is gelegen met één langsgevel langs de weg (oorspronkelijk voorzien van een karnmolen). De leilinden voor de voorgevel en de hooiberg zijn ook nog aanwezig.

Vergelijkbaar hiermee zijn Westgaag 100 (XVIIc) en 56 (XVIII). Het rieten dak van laatstgenoemde heeft ter plaatse van het zolderluik van de stal een opgelicht dakschild. Het op de hoek met de Maasdijk gelegen Westgaag 108 (Spartelhoeve) behoort eveneens tot deze groep. Bij het riet gedekte woongedeelte is voor de kelder een boenhoek geplaatst. Er tegenover staat een houten rietgedekte karnhuis en schuur van gele ijsselsteen. Diverse loofbomen completeren dit pitoreske complex.

Het woongedeelte van "Gaaglust" (Oostgaag 43) maakt door het imitatie rustica pleisterwerk een 19de eeuwse indruk, maar is in feite een laat 17de- vroeg 18de eeuwse boerderij, waarvan stal en achterhuis in 1902 zijn vernieuwd. De historische opzet van zowel de boerderij als de verschillende elementen op het erf zijn nog goed intact. De 19de eeuwse wagenschuur, het melkhuis, de rieten zesroeier, de boenplaats langs de sloot, de boomgaard, de windsingel, de oprijlaan en de hekpijlers zorgen er voor dat er sprake is van een landschappelijk en cultuurhistorisch waardevol complex.

Bij de uit 1882 daterende boerderij Prinses Irenelaan 5 kan eveneens een goede indruk van een boerenerf worden verkregen. Het uit grauwe baksteen opgetrokken pand heeft als decoratief element houten getande lijsten onder de windveren en de gootlijsten. Dit sierelement komt ook voor bij het uit houten latwerk opgetrokken boenhok voor de kelder. Het voorerf heeft nog een boomgaard en links op het erf staat een gele ijsselstenen wagenschuur.

In de voor- en zijgevels van het uit 1891 daterende Weverskade 22 is het muurwerk verlevendigd met geel siermetselwerk boven deuren, vensters en in het fries. In de kopgevels bevinden zich engelenramen met rondbogig bovenlicht.

Eveneens typerend voor Rijn- en Delfland zijn de langhuisboerderijen waarbij het woon- en stalgedeelte onder één dak liggen. Eén van de vroegste voorbeelden hiervan is het uit de eerste helft van de 17de eeuw daterende Oostgaag 49. Bij de kleine keuterboerderij Duifpolder 9 (XVIId/XVIIb) heeft de kap van het woongedeelte een flauwere dakhelling dan die van het vernieuwede stalgedeelte. "Duivenvlugt" (Oostgaag 19) is een voorbeeld van een traditonele 19de eeuwse langhuisboerderij, opgetrokken uit grauwe baksteen. In 1895 werd nog binnen het dorpscentrum de langhuisboerderij 's-Herenstraat 40 gebouwd. De voorgevel is een symmetrisch ingedeelde puntgevel, die verfraaid is met fraai decoratief opengewerkt zaagwerk in de geveltop. Ook na de eeuwwisseling is er langs de Weverskade sprake van enige bouwactiviteit, waaraan de nog vrij gave boerderijen op nrs. 17 en 21 (ca. 1910-'15) herinneren. Bij eerstgenoemde liggen woon- en stalgedeelte

onder één dak, terwijl bij laatstgenoemde het staldak een iets lagere nokhoogte heeft. Beide hebben een vrijstaande wagenschuur.

In tegenstelling tot de meeste andere boerderijen heeft Oostgaag 53 (XIXb) een oriëntatie schuin ten opzichte van de weg en daarmee haaks op de ontginningsrichting. De rechter kopgevel is de uit gele ijsselsteen opgetrokken voorgevel met rechts van de entree de kelder. Een opvallende verschijning is ook Oude Campsweg 9 (XIXd), een langhuisboerderij met een symmetrische ingedeelde ingezwenkte lijstgevel als voorgevel. Dit boerderijtype komt namelijk vooral voor op de Zuid-Hollandse eilanden en waarden.

Een boerderijtype dat zich vooral in de loop van de 19de eeuw heeft ontwikkeld heeft is de T-vorm. Hierbij staat de stal haaks op het dwarsgeplaatse woongedeelte. Zo is omstreeks 1872 haaks voor de 17de eeuwse stal van Lange Taam 18 een fors woongedeelte geplaatst. Een ander voorbeeld van een 19de eeuwse T-vormige boerderij is Kwakelweg 13, daterend uit 1875. Het relatief kleine woongedeelte heeft, waarschijnlijk vanwege de drassige bodem, een kelder over de volle lengte van de voorgevel. Tegen de linker kopgevel is een van fraai snijwerk voorzien boenhok geplaatst. Aparte vermelding verdienen de wagenschuur, het rietgedekte houten karnhuis, de leilinden en de moestuin voor het huis.

In het landschappelijke waardevolle gebied langs de Commandeurskade liggen twee boerderijen met vergelijkbare bouwmassa's en details. De nrs. 36 en 46 zijn ca. 1889 gebouwd door de familie Lelij. De dwarsgeplaatse woonhuizen hebben in de noordelijke kopgevel eenzelfde entree naar de melkkelder, die zijn uitgevoerd met luiken van houten latwerk en een segment-/korfbogig bovenlicht met houten straalsgewijs uitgevoerd roosterwerk. Aparte vermelding verdieping de stichtingssteen boven de entree van nr. 36 en het houten rietgedekt karnhuis van nr. 46.

De onder aan de kade gelegen Commandeurskade 36 (XIXd) heeft het karakter van een herenboerderij. De voorgevel van het rechthoekige woongedeelte is voorzien van imitatie rusticawerk, waarbij de entree een houten deuromlijsting met pilasters en hoofdgestel heeft, welke toegankelijk is middels een hardstenen trap. Iets jonger is Oude Veilingweg 14a (gedateerd 1890), waar zowel bij het woongedeelte als bij de vrijstaande wagenschuur siermetselwerk is toegepast, vergelijkbaar met Weverskade 22. Veel soberder is de uitvoering van de uit grauwe baksteen opgetrokken boerderij "Bouwlust" (Oostgaag 31), stammend uit 1924.

Bij het overgrote deel van de boerderijen is in meer of mindere mate de oorspronkelijke erfbeplanting en - bebouwing nog aanwezig. Hiertoe behoren de wagenschuren (Oostgaag 57), die soms met dezelfde ornament zijn uitgevoerd als het woonhuis (Oude Veilingweg 14a). Markant zijn ook de schuren, die met de lange zijde langs de weg zijn gelegen (Oostgaag 19).

Doordat vanouds het hooi in Delf- en Rijnland buiten werd bewaard, vormde de zgn. kapbergen een vast onderdeel op het erf. Er komen nog diverse houten rietgedekte hooibergen voor, zowel vier-, vijf- als zesroeiers. Vanaf het begin van de 20ste eeuw worden ook betonnen roeden gebruikt.

In de 19de eeuw zijn vooral houten rietgedekte achthoekige of vierkante karnmolens gebouwd, waarvan eveneens nog enkele resteren (Kwakelweg 13, Commandeurskade 46). De tegen de melkkelder gebouwde melkhuisjes bestaan sinds de 19de eeuw ter bevordering van de winddoorlaat veelal uit latten. (Prinses Irenelaan 5, Kwakelweg 13). Soms doet de voorkelder dienst als melkhuis en heeft dan een fraai uitgevoerde deur zoals bij Commandeurskade 36 en 46.

De toegangshekken tot het erf kunnen eenvoudige houten (Oostgaag 49), stenen (Oostgaag 43), gepleisterde (Oostgaag 45) pijlers zijn, maar ook gietijzeren pijlers met smeedijzeren hekwerk en voluutvormige zijkanten (Commandeurskade 38, Oostgaag 49: XIXc).

Wat betreft de erfbeplanting kan worden opgemerkt dat nog veel boerderijen leibomen (linde, kastanje) hebben voor het voorhuis. Ook zijn er nog verschillende boomgaarden op het voorerf, moestuinen, geriefhout langs de oprijlaan en een windsingel rondom het erf (Oostgaag 43, 53).

Objecten van bedrijf en techniek

In het dorpscentrum liggen over de Zuidgaag verschillende bruggen, waaronder een ijzeren draaibrug (Doelbrug: 1889-'90), een ijzeren klapbrug (XXa) en een drietal vaste boogbruggen (XXa). De vervoersfunctie die de Gaag en Middelwetering lange tijd hebben vervuld blijkt uit de diverse ijzeren bruggen, die als ophaalbrug zijn uitgevoerd (meest daterend uit het begin van de 20ste eeuw). De klapbrug van Westgaag 56 heeft op de balans een windvaan, waarin het jaartal 1929 is uitgesneden. De meeste klapbruggen hebben betonnen landhoofden en een portaal en balansarmen van ijzeren I-profielen. Daarnaast zijn er nog enkele kippebruggetjes en is er een gemetselde boogbrug over de Gaag, welke deels vernieuwd is. Langs de Vlaardinger trekvaart liggen nog een drietal boogbruggetjes met smeedijzeren leuning, die deel uit hebben gemaakt van het tracé van het jaagpad tussen Delft en Maassluis. De gemetselde overkluizingen dateren waarschijnlijk de eerste helft van de 19de eeuw, de leuning uit het eind van de 19de eeuw.

Het in de periode 1907-1912 aangelegde tracé van de stoomtram - lopend van Maassluis naar Delft met een afsplitsing naar De Lier - is nog grotendeels in het landschap herkenbaar en deels ingebruik als toeristisch fietspad.

Uit het sloopmateriaal van de molen langs de Vlaardinger Vaart is in 1886 een kleine boerderij opgetrokken. Wel nog aanwezig en landschappelijk van grote waarde zijn de ten noorden van het dorp gelegen korenmolen "De Drie Lelies" (1767) en de poldermolen "De Dijkmolen" (1718). Sinds er in 1873 aan de Molenweg 6 een stoomgemaal is gebouwd, wordt de poldermolen voor reservebemaling gebruikt.

Evenals het uit 1872 daterende gemaal in de Duifpolder 8 en het gemaal van de Oude Campspolder aan de Westgaag 70 (1913) is het een eenvoudige rechthoekige bouwmasa, opgetrokken uit grauwe baksteen met enige siermetselwerk in de segmentbogen en het fries. Indezelfde traditie, maar dan uit gele ijsselsteen, is in 1893 het gemaal aan de Commandeurskade 17 opgetrokken. Soberder en ook minder gaaf bewaard is het gemaal van de Aalkeetbuitenpolder aan de Zuidbuurt 1 (1929). De stoominrichtingen zijn in alle gevallen in de jaren '20 en '30 vervangen door de nog aanwezige dieselmotoren.

Voor de geschiedenis van de tuinbouw is het sterk verbouwde veilinggebouw nauwelijks meer van waarde. Wel staan er nog enkele druivenserres bij bv. de moestuinen van boerderijen. Ook bij 's-Herenstraat 63 is een druivenmuur bewaard. Tussen het Gaagpad en de Oostgaag ligt een klein complex met druivenserres, waarvan de dakschilden een geknikte vorm hebben. Een veel zeldzamer type is de zgn. A-Kas in de moestuin van Weverskade 6.

De opkomst van de electriciteitsvoorziening in de jaren '20 en '30 blijkt uit de verschillende transformatorhuisjes uit deze periode binnen de gemeente. Aan de Molenweg op de kruising met de Oost- en Westgaag staat een forser exemplaar op rechthoekig plattegrond onder een flauw hellend schilddak, als zodanig herkenbaar aan de letters "GEB" in de voorgevel en een terracotta gevelsteen in de zijgevel.

Militaire zaken

Uit de Tweede Oorlog resteren nog enkele bunkers, gelegen tussen de Oude Campsweg en Westgaag. Ze laten zich in het landschap herkennen als met graszoden bedekte aarden heuvels, waarbij soms nog beton en/of metselwerk van de entreesluis zichtbaar is.

Na-oorlogse uitbreidingen

Vanaf 1945 hebben rondom het dorp diverse uitbreidingen plaatsgevonden, die van een zodanig schaal zijn dat ze de oude structuur niet wezenlijk hebben aangetast. Wel zijn enkele boerderijen en de R.K. kerk binnen de bebouwde kom komen te liggen.

D. GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

criteria voor aanduiding van gebieden met bijzondere waarden.

1. Gaag

Criteria	Gebieden
	1
I. Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit, zoals:	
1. kwaliteit van het ruimtelijke concept;	+
2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/voorzieningen;	+
3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorisch kwaliteiten;	+
4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkeling (bv. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark).	+
II Bijzondere historische betekenis, zoals:	
1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig denken;	
3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	
III Stedenbouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
1. betekenis als onderdeel van een groter geheel;	+
2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.	+
IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)	+
V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten).	+

1. Gaag.

Langs de West- en Oost-Gaag ligt de nederzetting Gaag, dat een voorbeeld is van een historisch gegroeide lintnederzetting. Het landschap in de gemeente Maasland zet zich voort in de buurgemeente Schipluiden.

De ruimtelijke structuur is gedeeltelijk Middeleeuws, doch werd in de periode 1800-1945 met een aantal elementen aangevuld, zonder dat deze het eeuwenoude karakter wezenlijk aantastte. Ook de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog hebben het gehucht niet wezenlijk aangetast, dit in tegenstelling tot de meeste dorpen in de omgeving (het Westland), waar door de kassenbouw veel van de oude structuren zijn verdwenen. In de polders rond Gaag (de Oude Campspolder, Kralingerpolder, Dijkpolder, Commandeurspolder en Duifpolder) zijn de oude verkavelingspatronen (inclusief de restverkaveling in het westen van de Oude Campspolder) nog vrijwel ongewijzigd. Ook de scheidingsweteringen zijn duidelijk herkenbaar en het boezemstelsel ten behoeve van de afwatering functioneert nog altijd. Bijzonder zijn de twee voorboezems, die leidden naar de gemalen van respectievelijk de Oude Campspolder en de Kralingerpolder.

De Gaag en de op de noordelijke kade langs het water gelegen gelijknamige weg zijn vermoedelijk van Middeleeuwse oorsprong. Het licht slingerende beloop doet vermoeden dat deze ontleend is aan een oude vloedkreek, die in later tijden genormaliseerd (rechtgetrokken en bevaarbaar gemaakt) is. Het gedeelte van de Vlaardingervaart ten oosten van de Duifpolder, de Noordvliet en de Middelwatering zijn gegraven als onderdeel van het uitgebreide boezemstelsel in het gebied. Langs de Noordvliet is het oude jaagpad, aangelegd in 1644 en tot kort na de Eerste Wereldoorlog in gebuik, nog te herkennen.

Parallel aan de Oostgaag loopt de in de periode 1907-1912 aangelegde tramdijk. Na beëindiging van de dienst is er een fietspad op aangelegd, dat De Lier, Schipluiden en Maasland met elkaar verbindt. Vanaf het fietspad kan een goede indruk van het landschap worden verkregen.

Langs de noordzijde van de Gaag ligt een langgerekte open lintbebouwing; de bebouwing aan de zuidzijde van de Gaag en langs de Middelwatering en de Vlaardingervaart (meest tuinderswoningen) heeft een meer incidenteel karakter. Deze woningen zijn via een aantal karakteristieke (ophaal)bruggen te bereiken. De ophaalbruggen getuigen van de verkeersfunctie die de waterlopen tot na de Tweede Wereldoorlog vervulden. Dieper in de (Duif-, Dijk- en Commandeurs)polders staan nog enkele boerderijen, waarvan de situering op natuurlijke en kunstmatig aangelegde hoogten teruggaat op laat-Middeleeuwse oorsprong. In de boerderijen, waarvan de bouwgeschiedenis van enkele teruggaat tot de 16e eeuw, wordt nog steeds het agrarisch bedrijf uitgeoefend. Ook het feit, dat zij vrijwel alle, tot in hetbegin van de 20e eeuw, van eenzelfde type zijn, benadrukt de continuïteit in de bedrijfsvoering. De boerderijen beschikken dikwijls nog over diverse oorspronkelijke bijgebouwen (karnhuizen, hooibergen etcetera); de erfbeplanting geven het gehucht een fraai landelijk karakter. De kassen achter de woningen verstoren dit beeld slechts in geringe mate, ten dele omdat ze laag gelegen zijn en ten dele omdat ze (nog) geen aaneengesloten gevelwand vormen.

Het open landschap vormt met de infrastructurele voorzieningen en de bebouwing een waardevolle en gave eenheid. Voor de waardering van deze eenheid is het open karakter essentieel.

MAASLAND

Stedebouwkundige typologie

Gebieden met bijzondere waarden

1. Stedelijk ingericht gebied

1.1 Algemeen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
- stenen straten, geen voortuinen
- voornamelijk aaneengesloten bebouwing
- bebouwing deels complexgewijs, complexgrootte variabel

1.2 Stedelijk village gebied

- functie: wonen
- ligging in stedelijke context
- planmatige ontwikkeling
- stratennet royaal van opzet met soms bijzondere patroon- of vormkenmerken
- stenen straten met veelal ondiepe voortuinen
- bebouwing aaneengesloten of vrijstaand op geringe onderlinge afstand
- twee of meer bouwlagen hoog

2. Niet-stedelijk ingericht gebied

2.1 Algemeen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- vaak eenvoudig of op pré-stedelijke structuur geënt stratennet
- regelmatige voortuinen
- weinig aaneengesloten bebouwing
- bebouwing voornamelijk niet complexmatig

2.2 Tuinwijkachtige ontwikkeling

- functie: wonen
- planmatige ontwikkeling
- stratennet soms met bijzondere patroon- en vormkenmerken
- groene straten, voortuinen
- voornamelijk half open blokken, strokenbouw
- bebouwing complexmatig

2.3 Village gebied

- functie: wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkeling
- stratennet vaak met bijzondere vormkenmerken
- groene straten, tuinen rondom
- voornamelijk losse bebouwing
- bebouwing voornamelijk niet complexmatig

3. Gebied zonder woonfunctie

3.1 Industriegebied

- functie: industrie / bedrijvigheid / handel / verkeer
- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

3.2 Groen gebied

- functie: openluchtrecreatie (park, sportterrein, begraafplaats, enz.)
- voornamelijk onbebouwd terrein
- inrichting en bebouwing vaak in samenhang met specifieke locatie en/of functies

4. Ander gebied

- functie:

Na 1945 gereconstrueerd gebied

1

Gaag

MAASLAND, Gebieden met bijzondere waarden

